

Lan Na and Manipur Kingdoms: Their Histories and Gender Roles

ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระ

Pakdeekul Ratana

ภักดีกุล รัตนา

Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Thailand

Corresponding author

e-mail: pakdeekul.r@cmu.ac.th

Received 16-11-2023

Revised 06-02-2024

Accepted 12-02-2024

Keywords: gender roles, history, Lan Na, Manipur

คำสำคัญ: บทบาทเพศภาวะ
ประวัติศาสตร์, ล้านนา, มณีปุระ

Abstract

Objectives: This article examines discourse and comprehensively analyzes gender roles of Lan Na Kingdom, Thailand, and Manipur Kingdom, India, within their historical milieu and contextual framework.

Methods: The present study utilized historical and documentary research methodologies, comprehensively analyzing primary sources, secondary sources, and online databases. The data analysis entails using the content analysis approach and presenting the results through a descriptive analysis.

Results: Gender roles are delineated within the spatial context and are formulated through intricate socio-cultural exchanges between individuals of the male and female genders. The research showed that the social and economic environment of the Lan Na and Manipur kingdoms improved and developed women's traits, allowing them to play gender-specific roles in society at the time. The socio-economic and political dynamics were intricately intertwined, fostering an environment where women could actively engage in various roles and contribute to collaborative endeavors alongside their male counterparts. 1) In politics and government, it was noteworthy to observe that the women of Lan Na society assumed gender roles that symbolized their possession of political power. In political engagement, observing the active and influential role that Meitei women had assumed, mainly through their participation in various social movements, was noteworthy. 2) From an economic standpoint, it revealed the active involvement of women in community trade and their significant role in managing familial and communal economies. 3) The socio-cultural aspects under consideration pertain to the traditional societies of Lan Na and Manipur. These societies had fostered a distinct culture centered around the veneration of deities, with the added influence of ancestral spirits. Consequently, this religious framework shaped the gender roles within these communities, explicitly positioning Lan Na women and Meitei women as prominent figures in faith and spiritual leadership. It acknowledged that women were responsible for fostering the profound connection between the sacred and the human realm. Along with their male counterparts, women played a consequential role in the collective advancement of society.

Application of this study: This study provides an opportunity to examine and analyze the correlation between men and women and their gender roles within the historical context and background of the Lan Na and Manipur kingdoms. This study can serve as a valuable tool for studying the discipline of history; the topic of discussion pertains to the field of gender studies and its intersection with area-based studies.

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์: เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บทบาทเพศภาวะที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนา ประเทศไทย และอาณาจักรมณีปุระ ประเทศอินเดีย

วิธีการศึกษา: ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ และการวิจัยเชิงเอกสารด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้น หลักฐานชั้นรอง และเอกสารบนฐานข้อมูลออนไลน์ การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา และนำเสนอในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์

ผลการศึกษา: บทบาทเพศภาวะถูกกำหนดโดยบริบทเชิงพื้นที่ และเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างหญิงชาย ผลการศึกษาพบว่าบริบทเศรษฐกิจเชิงสังคมของอาณาจักรล้านนาและมณีปุระได้ประกอบสร้างและขัดเกลาคุณลักษณะของผู้หญิงให้มีบทบาทเพศภาวะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองจากกระบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงมีบทบาทและสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับผู้ชาย 1) ด้านการเมืองการปกครอง ผู้หญิงล้านนามีบทบาทเพศภาวะที่แสดงถึงการถือครองอำนาจทางการเมือง ขณะที่ผู้หญิงเมเทย์มีบทบาทและขับเคลื่อนการเมืองผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคม 2) ด้านเศรษฐกิจ ผู้หญิงมีบทบาทการค้าชุมชนและจัดการระบบเศรษฐกิจในครอบครัวและชุมชน 3) ด้านสังคมวัฒนธรรม สืบเนื่องจากสังคมยุคจารีตของล้านนาและมณีปุระมีวัฒนธรรมการนับถือ

เทพเจ้าและผีบรรพบุรุษ ซึ่งได้ประกอบสร้างบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนาและผู้หญิงเมตเป็นผู้นำในทางความเชื่อ ผู้หญิงมีหน้าที่เชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับมนุษย์ ซึ่งส่งผลให้ผู้หญิงมีบทบาทในการขับเคลื่อนสังคมร่วมกับผู้ชาย

การประยุกต์ใช้: การศึกษานี้เป็นการเปิดพื้นที่การศึกษาและทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย และบทบาทเพศภาวะที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระ ซึ่งสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางศึกษาประวัติศาสตร์ เพศภาวะศึกษา และอาณาบริเวณศึกษา

บทนำ

เพศภาวะ (gender) เป็นสิ่งที่แสดงลักษณะความแตกต่างระหว่างเพศชายและเพศหญิง และเป็นภาวะแห่งเพศหรือความเป็นหญิงความเป็นชายที่ถูกประกอบสร้างและขัดเกลามาตามบทบาทที่สังคมกำหนด (Archavanitkul, 2011) เพศภาวะจึงหมายถึงคุณลักษณะของผู้หญิงและผู้ชายในบทบาทประกอบสร้างทางสังคม พฤติกรรม กิจกรรมและคุณลักษณะที่ทำให้สังคมพิจารณาว่าเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง (World Health Organization, 2004) บทบาทเพศภาวะ (gender roles) จึงเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและถูกกำหนดโดยสถาบันต่าง ๆ เช่น การเมือง ครอบครัว ศาสนา ฯลฯ (Beasley, 2005) การที่บทบาทเพศภาวะเกิดจากการเรียนรู้ การประกอบสร้างและการขัดเกลามาทางสังคมที่สัมพันธ์กับความแตกต่างทางบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ทำให้เพศภาวะและบทบาทหญิงชายในโลกตะวันออกต่างจากสังคมตะวันตก โดยบทบาทเพศภาวะในโลกตะวันออกเช่นอนุชาเนย์เกี่ยวข้องกับการสืบสายเครือญาติทั้งสายพ่อและสายแม่ รวมถึงขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม และพิธีกรรมของคนในสังคม ทำให้ผู้หญิงมีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลในการทำงานร่วมกันและไม่มี ความแตกต่างทางเศรษฐกิจและการแบ่งงานกันทำ (division of labors) (Wongthet, 2006) นอกจากนี้ โครงสร้างทางสังคมที่มีลักษณะเป็นการสร้างกลุ่มความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship alliance groups) ทำให้ผู้หญิงสามารถเข้าถึงอำนาจทางการเมืองและพื้นที่สาธารณะได้ผ่านการผูกความสัมพันธ์แบบเครือญาติกับผู้ชายในฐานะภรรยา แม่ ลูกสาว พี่สาว น้องสาว และแม่แต่นุภรรยา (mistresses) สังคมมาตาธิปไตย (matriarchy) หรือสังคมที่นับถือผู้หญิงเป็นใหญ่และสืบสายตระกูลผ่านผู้หญิง (matrilineal) ในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังพัฒนาควบคู่กับความเชื่อเกี่ยวกับผีและการนับถือผี (animism) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของวิถีชีวิตและวิถีการผลิตที่สัมพันธ์กับการเกษตร เช่นความเชื่อเกี่ยวกับพิธีทำขวัญข้าว การเซ่นไหว้ผีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ โดยผู้ที่มีหน้าที่สำคัญในการเชื่อมโยงระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกมนุษย์คือผู้หญิง (Wu & Li, 2018) โดยนักมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา เช่น โยฮัน เจค็อบ บาคโคเฟน (Johan Jakob Bachofen, 1815-1887) เชื่อว่าตามลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์แล้วสังคมมาตาธิปไตย (matriarchy) ซึ่งมีสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมและเทพที่เป็นผู้หญิง เช่น เทวีดีมีเตอร์ (Demeter goddess)¹ โดยสังคมมาตาธิปไตยพัฒนามาก่อนสังคมปิตาธิปไตยและเป็นต้นกำเนิดของสังคม ศาสนาและจริยธรรมของมนุษย์มาตั้งแต่อดีต จนระยะต่อมาได้มีการปฏิรูปสังคมจนก่อให้เกิดการครอบงำโดยสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบสังคมชายเป็นใหญ่แทน (Romeo, 2008)

อำนาจและบทบาทของเพศภาวะในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงตามบริบทของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลับท้าทายอำนาจชายเป็นใหญ่ (androcentrism) (Roces, 2022) ตามแนวคิดสตรีนิยมที่มองว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้หญิงและผู้ชายทำให้ผู้หญิงอยู่ในสถานะที่ต่ำกว่าผู้ชาย (Rodphet, Thantawanit & Prasannam, 2018) เพราะผู้ชายมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะ ส่วนผู้หญิงถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่บ้าน จนเกิดความเหลื่อมล้ำของบทบาทระหว่างเพศอย่างชัดเจน (Beasley, 2005) ซึ่งการอธิบายดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดระบบปิตาธิปไตย (patriarchy) หรือสังคมชายเป็นใหญ่ที่มองว่าสถานภาพของผู้หญิงถูกควบคุมโดยผู้ชายที่มีอำนาจในการปกครอง ส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมทางเพศในการจัดระเบียบทางสังคมที่เพศชายจะถูกจัดลำดับให้สำคัญกว่าเพศหญิง สังคมปิตาธิปไตยจึงเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยกีดกันข่มเหง ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้หญิง และผู้หญิงมีบทบาทด้อยกว่าผู้ชาย (He & Dinlansagoon, 2021) นอกจากนี้เคท มิลเลต (Kete Millet) เสนอว่าอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่นำไปสู่ความเชื่อว่าการแตกต่างทางร่างกายทำให้เกิดความแตกต่างในบทบาททางเพศที่ผู้ชายเหนือกว่าผู้หญิง และผู้หญิงมีบทบาท

¹ เทวีดีมีเตอร์เป็นเทพ (deity) สำคัญของกรีกโบราณเพราะเป็นเทวีแห่งการเก็บเกี่ยว เกษตรกรรม ความอุดมสมบูรณ์ และกฎอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวกรีกโบราณ และถือเป็นเทพหนึ่งในเทพหลัก 12 องค์ของเทพปณมกรีกโบราณ

ผู้ตามและเชื่อฟังผู้ชาย โดยแนวคิดนี้ดำรงอยู่ในทุกสถาบันของสังคมทั้งสถาบันการเมือง ศาสนา ครอบครัว รวมถึงวัฒนธรรมที่ผู้ชายจะมีอำนาจที่สุด (Millet, 2000)

ในกรณีของสังคมอินเดียและสังคมไทยมีลักษณะโครงสร้างทางสังคมที่ชนบทรอบนิยม ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อวางอยู่บนพื้นฐานของคติทางศาสนา ซึ่งส่งผลต่อการประกอบสร้างบทบาทหญิงชายตามเพศภาวะ (gender roles) ตามทัศนคติและค่านิยมทางสังคม (sociological concept) ที่กำหนดให้ผู้ชายสามารถเข้าถึงและมีแสดงบทบาททางศาสนา และคาดหวังให้ผู้หญิงแสดงบทบาทเป็นผู้อุปถัมภ์และสนับสนุนศาสนาทั้งทางตรงและทางอ้อม จนกลายเป็นการผลิตซ้ำ (stereotypical assumption) เกี่ยวกับคุณสมบัติของเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ชาย (masculine) และคุณสมบัติของผู้หญิง (femininity) ที่ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำตามที่สังคมวัฒนธรรมให้ค่านิยมว่ามีความเหมาะสมกับเพศภาวะของตน (West & Zimmerman, 1987) อย่างไรก็ตาม ภายใต้การประกอบสร้างทางสังคม (social construction) ในบริบททางศาสนา เป็นที่น่าสังเกตว่าบทบาทของผู้หญิงเมเตในอาณาจักรมณีปุระ และผู้หญิงล้านนาได้สะท้อนบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงที่สัมพันธ์กับระบบความเชื่อทางสังคมที่อยู่นอกเหนือบริบททางศาสนา โดยเฉพาะการนับถือผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษของคนล้านนา และการบูชาและนับถือเทพเจ้าสะนามะฮี (Sanamahi) ของชาวเมเตในรัฐมณีปุระ (Srichampa, 2017) การมีบทบาทสำคัญบนฐานของความเชื่อทางสังคมทำให้ผู้หญิงล้านนาและผู้หญิงเมเตยังคงรักษาทบทางและสถานภาพทางสังคมผ่านการมีของตนไว้ได้อย่างสมดุลกับผู้ชาย ประกอบกับผู้หญิงมีบทบาทสืบสานกระบวนการคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม หรือแม้แต่ภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่นผ่านหน้าที่เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว ทำให้ผู้หญิงในฐานะมารดากลายเป็นผู้ผลิตซ้ำ (reproduction) ทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์จากการอบรมสั่งสอนให้บุตรทั้งหญิงและชายมีคุณลักษณะตามแนวทางที่สังคมคาดหวัง บทบาทของผู้หญิงในฐานะมารดาจึงเป็นตัวแทนหลัก (key agents) ในการขัดเกลาทางสังคมทางเพศ (gender socialization) ที่แม่เป็นผู้สั่งสอน พัฒนา ปรับแต่งความคิดและพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัวทั้งลูกสาวและลูกชายให้ปฏิบัติตามเพศภาวะของตนภายใต้บรรทัดฐาน ทัศนคติ และค่านิยมของสังคมอีกชั้นหนึ่ง (John et al., 2017) ผู้หญิงจึงมีบทบาทเป็นผู้ขัดเกลาบทบาทหญิงชายตามเพศภาวะ (gender roles) (Hoominfar, 2019)

สำหรับประเด็นการขัดเกลาบทบาทหญิงชายตามเพศภาวะในอาณาจักรล้านนานั้น พบว่ามีการใช้ตัวแทน (agents) เพื่อขัดเกลาคุณสมบัติของชายหญิงในหลายรูปแบบ เช่น ผ่านคำภาวนาที่สะท้อนค่านิยมและคุณสมบัติที่พึงปรารถนาเพื่อใช้สอนผู้หญิงและผู้ชาย เช่น “แม่หญิงเป็นสาวเพิ่นดูร้าย แม่หญิงเป็นหม้ายเพิ่นดูแควน” หมายถึง การเป็นผู้หญิงควรวางตัวให้เหมาะสมอยู่ในกรอบประเพณี และการเลือกคู่ที่ดีเป็นสิ่งสำคัญ หรือ คำสอนหญิงชายในฐานะสามีภรรยา เช่น “ผัวเป็นทิง หื้อเมียเป็นข้อง ผัวเป็นแก้ว หื้อเมียเป็นแสง” หมายถึง หน้าที่ของสามีภรรยาควรช่วยกันทำมาหากินสร้างฐานะและเอื้ออาทรต่อกัน และ “ผัวบ่นับถือเมีย เงินค่าเต็มเยี่ยงเคียง เมียบ่นับถือผัว เงินค่ากองเท่าหัวกึ่งเสี่ยง” หมายถึง สามีภรรยาควรให้เกียรติกันเพื่อให้ความรู้เรื่องของครอบครัว (Watcharasart, 2000; Jenjira, 2004) ส่วนในอาณาจักรมณีปุระนั้นชาวเมเตได้มีการนำคุณลักษณะที่พึงปรารถนา (characters) ของเทพสตรีหรือเทวี (goddess) ที่ชาวเมเตนับถือ เช่น เทวีปันทอยบี (Panthoibi goddess) เทวีแห่งความกล้าหาญ ความอุดมสมบูรณ์ และภูมิปัญญา เทวีอีมอยนู (Emoinu goddess) เทวีแห่งครัวเรือน (household) ความสงบสุข และความเจริญรุ่งเรือง และ เทวีพูออยบี (Phouoibi goddess) เทวีแห่งการเกษตร การเก็บเกี่ยว และความมั่งคั่ง มาเป็นต้นแบบของคุณสมบัติที่ดีของผู้หญิงที่ควรปฏิบัติ ผู้หญิงเมเตจึงได้รับการสั่งสอนให้มีความขยันและกล้าหาญ ผู้หญิงมีบทบาททั้งในครอบครัว สังคม เศรษฐกิจการค้า และการเมือง ซึ่งทัศนคติและค่านิยมต่อคุณสมบัติและบทบาทของผู้หญิงเมเตตามแบบอย่างดังกล่าวยังคงถ่ายทอดผ่านคำสอนที่ถูกผลิตซ้ำทางสังคมมาจนปัจจุบัน (Kipgen, 2010)

จากความสำคัญและลักษณะเฉพาะดังกล่าว จึงเป็นที่มาของความสนใจศึกษาเกี่ยวกับบทบาทเพศภาวะในอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระในมิติทางประวัติศาสตร์ และเพื่อเปิดพื้นที่การศึกษา “ความเป็นหญิง” ที่มีลักษณะผันแปรไปตามประวัติศาสตร์ ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมเฉพาะของผู้หญิงที่อาศัยอยู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก (Wongthet, 2006) เพราะการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนาและผู้หญิงมณีปุระยังมีค่อนข้างน้อย ทำให้การศึกษาในที่นี้มุ่งเน้นการศึกษาวิเคราะห์บริบทด้านต่าง ๆ ของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระที่ก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมและส่งผลต่อการประกอบสร้างบทบาทเพศภาวะทั้งทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม จนส่งผลให้ผู้หญิงล้านนาและผู้หญิงเมเต มณีปุระมีบทบาทที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง บทบาทนี้แม้จะเป็นการศึกษาบทบาทเพศภาวะในสองพื้นที่ แต่มีได้อยู่ในการอบของการศึกษาเชิงเปรียบเทียบที่วางอยู่บนช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์เสียทีเดียว ด้วยข้อจำกัดของระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ของสอง

อาณาจักรที่มีความแตกต่างกันค่อนข้างมาก วัตถุประสงค์ของการศึกษานี้จึงเป็นการวิเคราะห์และทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายและบทบาทเพศภาวะที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ เพื่อให้เข้าใจถึงที่มาของบทบาทเพศภาวะซึ่งมีลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ศึกษา คือ อาณาจักรล้านนาหรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย และอาณาจักรมณีปุระ ที่ปัจจุบันตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเป็นสำคัญ

วัตถุประสงค์การศึกษา

เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บทบาทเพศภาวะที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนา ประเทศไทย และอาณาจักรมณีปุระ ประเทศอินเดีย

วิธีการศึกษา

การวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ (historical approach) ด้วยการค้นคว้าด้านเอกสาร (documentary research) ข้อมูลถูกรวบรวมจากหลักฐานชั้นต้น (primary sources) อาทิ ของล้านนา เช่น กฎหมายโบราณ ตำนาน วรรณกรรม ภาชีต คำพังเพย เพลงกล่อมเด็ก และของมณีปุระ เช่น ตำนาน กฎหมาย พระราชบัญญัติ และประกาศของรัฐบาลอินเดีย และส่วนท้องถิ่น รัฐมณีปุระ หลักฐานชั้นรอง (secondary sources) อาทิ หนังสือ งานวิจัย บทความที่เกี่ยวข้อง และใช้เอกสารที่สืบค้นผ่านฐานข้อมูลออนไลน์ เช่น บทความออนไลน์ โดยข้อมูลถูกวิเคราะห์โดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และนำเสนอในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยมีขอบเขตเนื้อหา คือ การศึกษาวิเคราะห์บทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนาที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนา ประเทศไทย รวมถึงการศึกษาวิเคราะห์บทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเต ที่ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายวางอยู่บนพื้นฐานของบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมของอาณาจักรมณีปุระ ประเทศอินเดีย

ผลการศึกษา

1. ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนา

การศึกษาเพศภาวะของผู้หญิงจำเป็นต้องเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และบริบทของล้านนาทั้งบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและแนวคิดของกลุ่มคน เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อโลกทัศน์ ทศนคติ ค่านิยม และพฤติกรรมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการประกอบสร้างและเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อบทบาทหญิงชายตามเพศภาวะเพื่อให้เกิดการยอมรับจากสังคม (Little, 2023)

1.1 ภูมิหลังอาณาจักรล้านนา

อาณาจักรล้านนา เป็นชื่อของอาณาจักรโบราณแห่งหนึ่งในบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คำว่า ล้านนา ตามความหมายที่ปรากฏตามคำศัพท์ภาษาบาลีว่า ทส ลกข เขตต นคร ซึ่งแปลว่า เมืองสิบแสนนา หรือ ล้านนา (สิบแสน เท่ากับ ล้าน) หมายถึงดินแดนที่มีที่นาจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม พบว่าก่อนหน้าการก่อตั้งอาณาจักรล้านนาได้มีแคว้นโบราณ² ที่ก่อตั้งมาก่อนแล้ว อาทิ โยนกเชียงแสน (พุทธศตวรรษที่ 12-16) และหริภุญชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-19) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเมืองน้อยใหญ่ที่กระจายอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ เช่น เมืองพะเยา เขลางค์นคร แพร่ และน่านที่ต่างเป็นอิสระต่อกัน

² คำว่า “แคว้น” และคำว่า “อาณาจักร” มีความหมายแตกต่างกันตามนัยของการรวมกลุ่มของเมือง คือ “แคว้น” เป็นกลุ่มเมืองรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ที่วางอยู่บนสัมพันธ์ทางเครือญาติของกลุ่มผู้ปกครอง ส่วน “อาณาจักร” เป็นกลุ่มเมืองรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้น กษัตริย์ซึ่งประทับที่ศูนย์กลางมีอำนาจในฐานะเจ้าประเทศราชของเมืองที่อยู่ภายใต้อาณาจักร

อาณาจักรล้านนาก่อตั้งขึ้นในพุทธศตวรรษที่ 19 โดยการรวบรวมกลุ่มเมืองที่เกิดขึ้นก่อนหน้าเข้าด้วยกันคือ แคว้นโยนก เชียงแสนในบริเวณลุ่มแม่น้ำกกและอิง และแคว้นหริภุญชัยในลุ่มแม่น้ำปิง จากนั้นสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักร ในปี พ.ศ. 1839 อาณาจักรล้านนาประกอบด้วยกลุ่มเมืองที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสายสำคัญหลายสายในตอนบนของประเทศไทย สามารถแบ่งตามลักษณะภูมิศาสตร์ออกเป็นสองกลุ่ม คือ ล้านนาตะวันตก ประกอบด้วยเมืองสำคัญในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำกก แม่น้ำอิง แม่น้ำปิง และแม่น้ำวัง คือเมืองเชียงราย เชียงใหม่ พะเยา ลำพูน และลำปาง ซึ่งถูกผนวกเข้าด้วยกันตั้งแต่สมัยต้นราชวงศ์มังราย และล้านนาตะวันออก ประกอบด้วยเมืองในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน คือเมืองแพร่ และน่าน ทั้งสองเมืองนี้ในสมัยแรกต่างเป็นอิสระ และมีราชวงศ์ปกครองตนเอง ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 21 ถูกผนวกเข้ากับดินแดนล้านนาตะวันตก ในสมัยพระเจ้าติโลกราช (พ.ศ. 1984-2030) ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาอาณาจักรล้านนาตั้งมั่นได้อย่างมั่นคง

นอกจากนี้ กลุ่มเมืองในอาณาจักรล้านนาโบราณยังรวมถึงบ้านเมืองที่อยู่เขตประเทศพม่า ลาว และจีนทางตอนใต้ อาทิ เมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง เมืองยอง เมืองปุก เมืองสาต ปราภฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ที่กล่าวถึงอาณาเขตอาณาจักรล้านนา 57 หัวเมือง (Wyatt & Wichienkeo, 1998) ในเอกสารจีนสมัยราชวงศ์หยวน (พ.ศ. 1803-1911) เรียกดินแดนนี้ว่า “ปาไปสีฟู” (Babai-xifu) หรือ “ดินแดนแปดร้อยสนม” (the country of the 800 daughters-in-law) ต่อมาในสมัยราชวงศ์หมิง (พ.ศ. 1911-2187) เปลี่ยนเป็น “ปาไปต้าเตียน” (Babai-dadian) หรือ “ทุ่งนาแปดร้อยผืน” (the country of the 800 stockades) (Phongsriphen, 1996) มีอาณาเขตทางทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน ทิศใต้จรดตาก และทิศเหนือ เชียงรุ่ง Grabowsky (2005) มีความเห็นว่าการอธิบายถึงเขตแดนของอาณาจักรล้านนาดังกล่าวเป็นการอธิบายในภาพกว้าง เพราะอาณาเขตของอาณาจักรมีการขยายพื้นที่ครอบครองหัวเมืองและขณะเดียวกันก็มีการลดพื้นที่ครอบครองด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับยุคสมัยและพระราชอำนาจของกษัตริย์ผู้ปกครองที่ศูนย์กลางคือเชียงใหม่เป็นสำคัญ เช่น เอกสารจีนโบราณ “หยวนสี่” กล่าวถึงอาณาเขตของล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20 ว่า ทิศตะวันออกจรดลาว ทิศใต้จรดปอเล่อ (Bole barbarians หรือสุโขทัย) ทิศตะวันตกจรดพะโค และทิศเหนือจรดเชียงตุง ต่อมาเอกสารท้องถิ่น เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงอาณาเขตล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 22 กล่าวว่า ทิศใต้จรดเมืองระแหง (ตาก) ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน และทิศตะวันออกจรดแม่น้ำแม่โขง อย่างไรก็ตามพบว่าเมืองต่าง ๆ เหล่านี้มีความสัมพันธ์กันทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ ประเพณีและศิลปวัฒนธรรม

การเมืองการปกครองของล้านนาสามารถแบ่งตามพัฒนาการเป็น 3 สมัย (Ratana, 2009) คือ

1) สมัยอาณาจักรอิสระ (พ.ศ. 1839 - 2101) อาณาจักรล้านนาช่วงเวลานี้อยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์มังราย การก่อตั้งอาณาจักรล้านนาเป็นผลจากการรวมแคว้นหริภุญชัยกับแคว้นโยนกเชียงแสน แล้วสถาปนาเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางอาณาจักรในปีพ.ศ. 1839 โดยมีพระญามังรายปฐมกษัตริย์ ต่อมาช่วงแห่งความรุ่งเรืองประมาณกลางราชวงศ์มังรายช่วงปี พ.ศ. 1898 – 2068 ได้มีการรวบรวมหัวเมืองต่าง ๆ ขยายอำนาจและสร้างโครงสร้างพื้นฐานของอาณาจักรล้านนา รวมถึงรับพุทธศาสนานิกายเถรวาทหรือนิกายลังกาวงศ์เข้ามาประดิษฐานในดินแดนล้านนาอีกด้วย จนเข้าสู่ปลายราชวงศ์ที่เป็นยุคเสื่อมของอาณาจักรประมาณปี พ.ศ. 2068 – 2101 ที่เกิดจากปัญหาการเมืองภายในล้านนาที่สถานภาพกษัตริย์อ่อนแอลง และความแตกแยกจากกลุ่มขุนนางที่มีอำนาจและขัดแย้งกัน ปัญหาเชิงโครงสร้างของอาณาจักรในหุบเขา และระบบการปกครองที่วางอยู่บนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ทำให้เมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรมีโอกาสแยกตัวเป็นอิสระ ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจตกต่ำ รวมถึงปัจจัยภายนอกจากการขยายอำนาจของราชวงศ์ต้องอู อาณาจักรพม่าแห่งกรุงหงสาวดียิ่งเร่งให้อาณาจักรล้านนาล่มสลายลงในปี พ.ศ. 2101

2) สมัยภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2101 - 2317) อาณาจักรล้านนาโดยเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรแพ่งสงครามและตกเป็นเมืองประเทศราชของอาณาจักรพม่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2101-2317 พบว่าภายใต้การปกครองของพม่าที่ปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองจากแบบหัวเมืองประเทศราชไปเป็นการปกครองอย่างเข้มงวดภายใต้ผู้ปกครองที่ส่งมาจากพม่า

3) สมัยภายใต้อำนาจการปกครองของสยามสมัยรัตนโกสินทร์ พระเจ้ากาวิละซึ่งได้รับการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าผู้ครองเชียงใหม่โดยรัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ได้นำกองทัพล้านนาร่วมกับกองทัพอักราชรัตนโกสินทร์ ทำสงครามขับไล่พม่า หรือที่เรียกว่า “การฟื้นฟู” อย่างยืดเยื้อยาวนานตั้งแต่สงครามขับไล่พม่าครั้งแรกปี พ.ศ. 2317 จนถึงสงครามในปี พ.ศ. 2347 ที่ถือว่าสิ้นสุดอิทธิพลของพม่าในล้านนา นับจากนั้นเป็นต้นมาภายใต้บริบทที่เกิดขึ้นการรุกรานของจักรวรรดินิยมอังกฤษภายใต้ระบบอาณานิคมเมืองขึ้น รวมถึงการเป็นหัวเมืองประเทศราชของอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในอาณาจักรล้านนาอย่างมากมาย โดยเฉพาะหลังการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. 2442

และการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือถึงเชียงใหม่แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2464 ที่ส่งผลต่ออาณาจักรล้านนาในทุกด้านทั้งด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม จนต่อมาในปี พ.ศ. 2476 ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศ การปกครอง ในระบบมณฑลเทศาภิบาลถูกยกเลิกไป เมื่อมีการตราพระราชบัญญัติการบริหารราชการส่วนภูมิภาค พุทธศักราช 2476 ขึ้น และนับจากนั้นหัวเมืองล้านนาถูกปรับเปลี่ยนเป็นจังหวัดต่าง ๆ และกลายเป็นเขตการปกครองของประเทศไทย โดยปัจจุบัน “ล้านนา” หมายถึงดินแดนแปดจังหวัดภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย คือ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน และฮ่องสอน และศูนย์กลางสำคัญของดินแดนล้านนาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันคือจังหวัดเชียงใหม่

1.2 ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนา

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนามักเน้นเนื้อหาและบทบาทด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศชายเป็นส่วนใหญ่ ขณะที่บทบาทของผู้หญิงมักพบเป็นส่วนน้อย ทำให้การศึกษาเกี่ยวกับล้านนาจึงมักให้ความสำคัญกับรูปแบบของสังคมปิตาธิปไตย อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์พบว่าในบริบท เศรษฐกิจเชิงสังคม (socio-economic) ของอาณาจักรล้านนา การตัดสินใจของผู้หญิงล้านนามีบทบาทค่อนข้างน้อย หรือผู้หญิงถูกกีดกันทางเพศอย่างสิ้นเชิงในบริบทของล้านนานั้นอาจไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่าบทบาทของผู้หญิงในวิถีล้านนามีสถานภาพและบทบาทสูงทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

1.2.1 ผู้หญิงล้านนาและบทบาทเพศภาวะทางการเมืองการปกครอง

โดยตั้งแต่อดีตผู้หญิงล้านนามี “บทบาทพิเศษ” (Ratana, 2009) ที่แสดงถึงการถือครองอำนาจของผู้หญิง เช่น เอกสารของ จินสมัยราชวงศ์หยวนบันทึกชื่อเรียกของอาณาจักรล้านนาว่า “ปาไปซีฟู” ที่แปลว่า “เมือง 800 ชายา” และขยายความว่า “องค์ประมุขของประเทศนี้มีชายาแปดร้อยนางและแต่ละนางปกครองหนึ่งใจ” (Phongsriphen, 1996) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และเจตคติทางการเมืองต่อการจัดการปกครองของล้านนาที่ผู้หญิงมีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานของล้านนา เช่น ตำนาน จารึก พงศาวดาร และกฎหมายโบราณ ที่ปรากฏบทบาทของผู้หญิงทางการเมือง อาทิ ฐานะกษัตริย์ เช่น พระนางจิริประภาเทวี (พ.ศ. 2088-2089)³ และพระนางวิสุทธิเทวี (พ.ศ. 2107-2121)⁴ และบทบาทร่วมทางการเมืองการปกครอง เช่น พระญาแสนภู (พ.ศ. 1868 – 1877) ทรงโปรดฯ ให้พระมารดาของพระองค์และพระโอรสครองเมืองเชียงใหม่ ส่วนพระองค์เสด็จไปประทับที่เมืองเชียงแสน (Monwithoon, 1974) หรือ มหาเทวีติโลกจุฑาทรงสนับสนุนพระโอรสคือพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. 1945 – 1984) ขึ้นปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพระองค์ก็ได้อภิเษกพระมารดาขึ้นเป็นมหาเทวีและเชื่อว่าน่าจะทรงเสวยราชย์ร่วมกันระหว่างพระมารดากับพระเจ้าสามฝั่งแกน นอกจากนี้ในพื้นที่เมืองน่านกล่าวถึงพระญาเมือง กษัตริย์เมืองภูมามยาวได้ยกทัพมาตีเมืองบัวสำเร็จ พระองค์จึงโปรดฯ ให้พระชายาคือนางอ้อสม ปกครองเมืองบัวส่วนพระองค์กลับไปครองเมืองภูมามยาวแทน (Ongsakul, 2022) ส่วนตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวถึงพระมารดาพระเจ้าติโลกราชคุมกองทัพเชียงใหม่ไปตีเมืองแพร่ ขณะที่พระเจ้าติโลกราชยกทัพไปตีเมืองน่าน (Wyatt & Wichienkeo, 1998) ส่วนบทบาทของผู้ปกครองและเชื่อมความสัมพันธ์ทางการเมือง เช่น เจ้าศรีอินหา หรือ เจ้าจจา พระชนินุราชของพระเจ้ากาวิละ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ทิพย์จักรถวายตัวแด่สมเด็จพระบรมมหาสุรสิงหนาท (เจ้าพระยาสุรสีห์) วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์มีบทบาทในการปราบกบฏพระยาสุรสีห์ ในช่วงปลายสมัยธนบุรี ขณะที่พระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปสู่กับเขมร โดยได้เกณฑ์ชาวลาวเมืองปากเพรียว สละบุรีต่อสู้นจนชนะ “เจ้าครอกศรีอินหาทนายเมืองได้ไว้แล้ว ก็ใช้ไปเชิญเอาเจ้าพระยาจักรี พระยาสุรสีห์สององค์พี่น้องเข้ามาผ่านพิภพขึ้นเสวยราชย์...” (Chotisukrat, 1968) บทบาทเพศภาวะอีกประการหนึ่งของผู้หญิงล้านนาชั้นสูงคือ มีบทบาทสำคัญในการสร้างพันธมิตรทางการเมืองผ่านการแต่งงาน (marriage alliance) เพื่อสร้างระบบเครือญาติ (kinship system) ซึ่งเป็น

³พระนางจิริประภาเทวีทรงปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ.2088-2089 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเมืองเชียงใหม่เผชิญปัญหาหลายด้าน เช่นปัญหาสงครามกับกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2088-2089 และเมืองนายและเมืองยองหัวยจากรัฐฉานในปี พ.ศ. 2088 ปัญหาความแตกแยกภายในราชสำนักจากการทำหายอำนาจอของกุ่มขุนนาง รวมถึงเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2088 จนทำให้ยอดพระเจดีย์หลวงพังทลาย

⁴พระนางวิสุทธิเทวีทรงปกครองเมืองเชียงใหม่ระหว่างปี พ.ศ.2107-2121 หลักฐาน เช่นตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่กล่าวว่าพระนางขึ้นครองราชย์หลังจากที่พระเจ้าบุเรงนองแห่งราชวงศ์ตองอู ทรงถอดถอนพระเมกุฎี กษัตริย์ราชวงศ์มังรายแล้วนำตัวไปเป็นองค์ประกันที่เมืองหงสาวดี พระนางเป็นกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายองค์สุดท้ายที่ปกครองเมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนากลายได้การเป็นหัวเมืองประเทศราชของพม่าอย่างสืบเนื่องและยาวนานถึง 14 ปี

ส่วนหนึ่งของโครงสร้างการปกครองของรัฐบาล⁵ จากหลักฐานพบว่ามีารอภิเษกสมรสระหว่างเจ้าหญิงล้านนาและกษัตริย์อาณาจักรอื่น ๆ เพื่อสร้างสภาพภาพความเป็นเครือญาติ (kinship) อาทิ ล้านนากับหงสาวดี โดยพระเจ้าสุทนต์มโหรีเจ้าเมืองหงสาวดีถวายพระธิดาคือพระนางพวยโคเป็นมเหสีของพระญามังรายเจ้าเมืองเชียงใหม่ ล้านนากับล้านช้าง พระเมืองเกษเกล้าเจ้าเมืองเชียงใหม่ถวายพระธิดาพระนางยอคำทิพย์อภิเษกสมรสกับพระโพธิสาราชกษัตริย์ล้านช้าง และ ล้านนากับรัตนโกสินทร์ พระเจ้าอินทวิชยานนท์เจ้าเมืองเชียงใหม่ถวายเจ้าดารารัศมีอภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งบทบาทดังกล่าวของผู้หญิงส่งผลต่อความมั่นคงของอาณาจักร เช่นกรณีของพระไชยเชษฐาธิราชซึ่งเป็นพระโอรสของพระนางยอคำทิพย์กับพระโพธิสาราชกษัตริย์ให้เสด็จไปปกครองเชียงใหม่ในระหว่างปี พ.ศ. 2091 - 2114 เพราะเชียงใหม่ร้างผู้ปกครองเหตุจากกฏมณเฑียรบาลกำหนดให้เฉพาะผู้ที่สืบเชื้อสายราชวงศ์มังรายเท่านั้นที่สามารถปกครองเมืองเชียงใหม่ ซึ่งการที่พระมารดาของพระองค์เป็นเจ้าหญิงเชียงใหม่จึงทำให้พระองค์มีเชื้อสายราชวงศ์มังรายและเป็นกษัตริย์ปกครองเชียงใหม่ได้

1.2.2 ผู้หญิงล้านนาและบทบาทเพศภาวะทางสังคมวัฒนธรรม

โครงสร้างทางสังคมในบริบทของล้านนามีมิติคู่ขนานระหว่างมาตาธิปไตยกับปิตาธิปไตย เป็นผลมาจากกระบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงมีบทบาทร่วมกับผู้ชายในสังคมได้อย่างเหมาะสมและกลมกลืน โดยสังคมล้านนายุคจารีตได้สร้างสมมูลของบทบาทเพศภาวะที่ผู้หญิงมีบทบาทบนพื้นที่ของพิธีกรรมและความเชื่อ ซึ่งมีความสำคัญเหมือนกับที่ผู้ชายมีบทบาทบนพื้นที่ของศาสนาพุทธและพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ (Ratana, 2009) สังคมมาตาธิปไตยของล้านนาอยู่บนฐานของระบบความเชื่อการนับถือผี ซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมก่อนการเข้ามาของพุทธศาสนาที่หยั่งรากลึกในวิถีชีวิตของคนล้านนา (Phanichphant, 2005) โครงสร้างทางสังคมของล้านนาจึงวางอยู่บนฐานของระบบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผี ทั้งผีที่เป็นวิญญาณศักดิ์สิทธิ์หรือเทวดาอารักษ์ที่คุ้มครองคนและสถานที่ซึ่งผู้หญิงเป็นผู้นำในทางพิธีกรรม ผู้หญิงจึงมีบทบาทเชื่อมโยงระหว่างโลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับครอบครัวและชุมชน ทำให้พื้นที่ทางพิธีกรรมจึงเป็นพื้นที่เฉพาะของผู้หญิงเท่านั้น ระบบความเชื่อและครอบครัวจึงกลายเป็นตัวแทน (agents) ที่ผลิตซ้ำทัศนคติต่อบทบาททางสังคมของผู้หญิงล้านนาภายใต้ระบบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับผี จากบทบาทดังกล่าวทำให้ผู้หญิงล้านนาคือ “ผู้สื่อสาร” กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ที่เรียกว่า “ผ้าชี” (medium) โดยผ้าชีคือผู้สื่อสารทางสังคมวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจ เพราะมีหน้าที่ช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น การรักษาโรค การทำมาหากิน หรือปัญหาต่าง ๆ คนที่นับถือศรัทธาผ้าชีจะมาขอพร เช่น เรื่องการค้าขาย ขอคำแนะนำการลงทุน โดยชาวบ้านเชื่อว่าวิญญาณที่ประทับร่างของผ้าชีนั้นไม่ใช่ผีแต่เป็นองค์เทพที่จะมาประทับเพื่อสื่อสารกับมนุษย์ (Ramitanon, 2002) โดยชาวบ้านเชื่อว่าผู้หญิงที่เป็นผ้าชีจะได้รับบุญกุศลเป็นอย่างมาก เพราะการเป็นผ้าชีนั้นจะต้องมีวัตรปฏิบัติที่ดีอยู่ในศีลธรรม (Key informant, personal communication, July 16, 2022)

นอกจากนี้ วิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนายังวางอยู่บนระบบความเชื่อผีปู่ย่า⁶ หรือผีบรรพบุรุษซึ่งมีผลต่อประกอบสร้างทางสังคมของบทบาทระหว่างเพศของชายหญิง เพราะระบบความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมล้านนสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องสายผีหรือผีปู่ย่า ซึ่ง Cohen & Wijeyewardene (1984) กล่าวว่าภายใต้บริบทของล้านนาคิดความเชื่อเรื่องผีปู่ย่าหมายถึง วิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งสืบทอดผ่านสายตระกูลผู้หญิง (matriliney) และระบบของครอบครัวที่ลูกสาวเป็นผู้รักษาและสืบ

⁵ รัฐบาลหรือรัฐโบราณมีลักษณะต่างจากรัฐชาติหรือรัฐสมัยใหม่ คือ เป็นรัฐที่ไม่สามารถกำหนดเขตแดนที่ชัดเจน เพราะเขตแดนขึ้นอยู่กับอำนาจของศูนย์กลาง หากรุ่งเรืองมีอำนาจจะขยายเขตแดนกว้างขวาง แต่เมื่ออ่อนแอและอำนาจลดลง เขตแดนก็จะลดลงตามไปด้วย (Ongsakul, 2023) วิธีการสร้างเสถียรภาพของศูนย์กลางให้มีอำนาจเข้มแข็งและป้องกันการแยกตัวเป็นอิสระของเมืองต่าง ๆ คือ กษัตริย์อาศัยการสร้างสายสัมพันธ์กับเจ้าเมืองต่าง ๆ ในระบบเครือญาติ หรือการสร้างพันธมิตรทางการเมืองผ่านการแต่งงาน (marriage alliance) การขยายเขตแดนของรัฐบาลนอกจากต้องการอำนาจและความมั่งคั่งแล้ว สิ่งสำคัญคือ กำลังคน ทำให้มีการกวาดต้อนผู้คนด้วยเสมอ

⁶ “ผีปู่ย่า” เป็นคำเฉพาะที่ใช้เรียกผีบรรพบุรุษของคนล้านนาในภาคเหนือตอนบน ซึ่งถือว่าผีปู่ย่าเป็นผีประจำตระกูลที่เรียกว่า “ผีเดียวกัน” โดยสมาชิกของตระกูลที่มีผีปู่ย่าเดียวกันนี้จะนับสายตระกูลทางฝ่ายมารดาเท่านั้น ในบริบทความเชื่อของคนล้านนา ผีปู่ย่า คือผีประจำตระกูลที่นอกจากสมาชิกของครอบครัวจะเคารพยำเกรงสืบต่อกันมาในวงศ์ตระกูลแล้ว ยังเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองลูกหลานในสายตระกูลนั้น ๆ ที่ต้องเคารพบูชา เพราะมีอิทธิฤทธิ์ มีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถดลบันดาลให้คุณและโทษแก่ลูกหลานในสายตระกูลได้ รวมถึงความเชื่อผีปู่ย่ายังเป็นเสมือนกรอบของวิถีปฏิบัติของชายหญิงมิให้ทำผิดจารีตประเพณีหรือผิดจริยธรรม เช่น การล่วงละเมิดหรือการล่วงประเวณีที่นำไปสู่การ “ผิดผี” ซึ่งผีที่ว่านี้คือ “ผีปู่ย่า” ที่มีฤทธิ์บันดาลให้ครอบครัวของผู้ที่ทำผิดนี้เกิดการเจ็บป่วย จนครอบครัวนั้นต้องทำพิธีขอขมาผีปู่ย่าที่เรียกว่าการ “ไล่ผี” ตามความผิดที่หนักเบาเพื่อให้ผียกโทษ ซึ่งต่างจากคนไทยในภาคอื่น ๆ ที่ถือว่าผีบรรพบุรุษเป็นเพียงผีอารักษ์บ้านเมืองเท่านั้น (Ganjanapan & Ramitanon, 1988)

ทอดทรัพย์สินมรดกของครอบครัว หรือที่เรียกว่าระบบการสืบทอดผ่านสายตระกูลผู้หญิงที่เมื่อแต่งงานแล้วฝ่ายชายต้องเข้ามาอาศัยในเรือนของฝ่ายหญิงและกลายเป็นสมาชิกในครอบครัวฝ่ายหญิงผ่านการเช่นไหว้ผีปู่ย่า โดยมีนัยเพื่อให้ผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษของฝ่ายหญิงยอมรับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัวและกลายเป็นหนึ่งในเครือญาติของสายตระกูลฝ่ายหญิง ทำให้สังคมล้านนามีลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านทางสายผู้หญิง (matrilinal) เช่นที่ศาสตราจารย์แดเนียล แมคกิลวารี บันทึกว่า “หลังจากการแต่งงาน ประเพณีทั่ว ๆ ไปของดินแดนแถบนี้กำหนดให้สามีอาศัยอยู่กับครอบครัวของภรรยา ซึ่งทำให้บุรุษผู้นั้นกลายเป็นสมาชิกของครอบครัวภรรยาไป และยังเป็นสมาชิกที่ไม่มีอำนาจใด ๆ ไประยะหนึ่งหรือจนกระทั่งโยกย้ายออกจากครอบครัวเดิมของตน” (Tanrattanakul, 2017) คติเรื่องผีปู่ย่าส่งผลต่อการสร้างแบบแผนทางสังคมของล้านนา และเป็นตัวแทนทางสังคมที่ทั้งกลมเกลียวความคิดและขัดเกลาบทบาทของผู้หญิงล้านนาโดยเฉพาะบทบาทต่อการเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบเครือญาติผ่านการสืบทอดสายตระกูลของผู้หญิงจากการตาสู่ลูกสาว ผู้หญิงจึงมีบทบาทในครอบครัวค่อนข้างสูง ทั้งการจัดการงานบ้านที่รวมไปถึงระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน เพราะผู้ชายแต่งงานเข้าไปในบ้านฝ่ายหญิงจึงมิได้มีสถานะเป็นเจ้าเรือน ทำให้ทรัพย์สินที่เกิดขึ้นหลังการแต่งงานจึงเป็นทรัพย์สินที่เกิดขึ้นในเรือนของฝ่ายหญิง⁷ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากกฎหมายมังรายศาสตร์ ลักษณะครอบครัว กำหนดว่า สามีตาย สมบัติที่มีให้ตกเป็นของภรรยา ไม่ใช่ญาติของสามี ยกเว้นแต่ภรรยาปรารถนาจะแบ่งให้แก่ญาติสามี (Na Nagara, 1981)

การสร้างสังคมคู่ขนานระหว่างความเป็นมาตาริปไตยกับปิตาริปไตยของสังคมล้านนาปรากฏเมื่ออาณาจักรล้านนารับพุทธศาสนานิกายเถรวาทผ่านอาณาจักรหริภุญชัย โดยปรากฏหลักฐานทั้งทางโบราณคดี เช่น ศาสนสถานในศาสนาพุทธ และคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญคือ ตำนานมูลศาสนา และชินกาลมาลีปกรณ์ (Chanraeng, 2018) เมื่อพระพุทธศาสนาเข้ามายังล้านนาได้ผสมผสานกับระบบความเชื่อเดิมจนกลายเป็น “พุทธศาสนาแบบชาวล้านนา” เช่น การชิงภาพพระพุทธรูปเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปเจ้าในระหว่างประเพณีเลี้ยงดงเพื่อบูชาผีปู่และย่าสะ⁸ ซึ่งเป็นการจัดระบบความสัมพันธ์อย่างหลวม ๆ ระหว่างศาสนาพุทธและการนับถือผี โดยเป็นระบบที่แบ่งแยกหน้าที่กันอย่างชัดเจนแต่ก็พึ่งพาอาศัยกันอยู่ร่วมกันได้ และยังเป็นการสร้างโลกทัศน์ของคนล้านนาต่อระบบทางสังคมที่มีรูปแบบประเพณีและวัฒนธรรมเฉพาะของล้านนา (Ramitanon, 2002) ที่ผู้คนมีวิถีปฏิบัติผ่านขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณีที่มีรากฐานมาจากพุทธศาสนาและเกี่ยวข้อยกกันอย่างแยกกันไม่ออกจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนในสังคม เช่น ประเพณีทำบุญงานบวช ประเพณีตั้งธรรมหลวง นอกจากนี้มีการนำคำสอนทางพุทธศาสนาไปใช้เพื่อการขัดเกลาและควบคุมความประพฤติของคนในสังคมผ่านกฎหมาย เช่น กฎหมายมังรายศาสตร์ ลักษณะมรดกที่กำหนดสิทธิการรับมรดกจากการเลี้ยงดูพ่อแม่ยามแก่เฒ่า แต่ถ้ามัวไม่ปรนนิบัติดูแลจะตกนรกเพราะอกตัญญูต่อบุพการีอีกด้วย (Wichienkeo & Janhom, 1985) ศาสนาพุทธจึงเป็นตัวแทนในการกลมเกลียวความคิดของผู้คนให้ยอมรับบทบาทเพศภาวะผ่านการปฏิบัติจนกลายเป็นแบบแผนหรือบรรทัดฐานทางสังคม เช่น ผู้ชายมีหน้าที่สืบทอดศาสนาผ่านการบวชเรียนเพื่อสะสมบุญจนถึงนิพพาน ส่วนผู้หญิงไม่สามารถบวชเรียนได้โดยตรง ทำให้การสะสมบุญของผู้หญิงต้องปฏิบัติผ่านพฤติกรรมที่ดีด้วยการหมั่นทำความดี รักษาศีล อุปถัมภ์ศาสนา ตักบาตรทำบุญ มีความกตัญญูรู้คุณ ฯลฯ “พุทธศาสนาแบบล้านนา” นำไปสู่โครงสร้างสังคมคู่ขนานระหว่างมาตาริปไตยกับปิตาริปไตยในสังคมล้านนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของการนับถือผีและพุทธศาสนา ซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่แบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนแต่สามารถผสมผสานกลมกลืน (harmony) กัน และกลายเป็นตัวแทนหลัก (key agents) ในการขัด

⁷ การที่ผู้หญิงเป็นผู้ถือสายผีของตระกูล และมีหน้าที่ดูแลที่ดินและบ้านเรือนของครอบครัว ยังสะท้อนให้เห็นจากคำเรียกผู้หญิงล้านนา เช่น คำว่า “แม่เฮือน” หรือ “แม่เรือน” นั้นมิได้หมายถึงแม่บ้านที่ทำหน้าที่ดูแลบ้านเท่านั้น แต่ยังหมายถึง แม่เรือนที่เป็น เจ้าของบ้าน (เรือน) อีกด้วย โดยเฉพาะในบ้านเรือนของคนล้านนานั้นที่ตั้งของหิ้งผีปู่ย่ามักจะอยู่บริเวณใกล้กับห้องของแม่เรือน (ซึ่งมักจะเป็นลูกสาวคนโตหรือลูกสาวคนเล็กที่ออกเรือนไป) เสมอ

⁸ ผีปู่และ-ย่าสะ เป็นความเชื่อของกลุ่มคนลัวะ โดยเชื่อว่าปู่และ-ย่าสะเป็นยักษ์สามภรรยาที่อาศัยอยู่ที่บริเวณเชิงดอยสุเทพ และเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของชาวลัวะซึ่งเป็นกลุ่มคนดั้งเดิมที่อยู่บริเวณนี้มาก่อนการสร้างอาณาจักรล้านนา ต่อมาได้กลายเป็นผีอารักษ์เมืองเชียงใหม่มีหน้าที่คุ้มครองดูแลบริเวณภายนอกเมือง ชาวลัวะมีประเพณีที่เรียกว่า “พิธีเลี้ยงดง” คำว่า “ดง” เป็นภาษาล้านนาหมายถึงป่าไม้หรือป่าดงดิบ พิธีเลี้ยงดงจึงหมายถึง พิธีการเช่น สรงผีในป่าและผีปู่และ-ย่าสะที่คุ้มครองชาวลัวะ ตามตำนานกล่าวว่าปู่และย่าสะและลูกเป็นยักษ์ดุร้าย ต่อมาได้พบกับพระพุทธเจ้าจึงหันมารับศีลห้าและเลิกฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ทำให้ในพิธีเลี้ยงดงจะต้องแขวนผ้าบังผ หรือผืนผ้าที่เขียนรูปพระพุทธเจ้าเพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ด้วยเสมอ และการที่เคยเป็นยักษ์มาก่อน ทำให้ในพิธีกรรมมีการฆ่าควายเพื่อเซ่นสังเวย หลังจากทำพิธีปู่และย่าสะประทับร่างมาขึ้น (คนทรง) แล้วก็จะมารับเครื่องเซ่นสังเวย และกินเลือด กินเนื้อควายดิบ เมื่อกินจนพอสแล้วผีปู่และย่าสะก็กราบไหว้ภาพพระพุทธรูปแล้วก็จะออกร่างทรงไป

เกลาทางสังคมทางเพศ (gender socialization) ในรูปแบบของการแบ่งพื้นที่บทบาทเพศภาวะระหว่างหญิงชายล้านนา โดยผู้หญิงมีบทบาทสัมพันธ์กับระบบความเชื่อที่คู่ขนานไปกับบทบาทของผู้ชายในพื้นที่ของพุทธศาสนา

1.2.3 ผู้หญิงล้านนาและบทบาทเพศภาวะทางเศรษฐกิจ

นอกจากนี้บทบาทสำคัญของผู้ชายในสังคมล้านนาคือการติดต่อค้าขายมีหน้าที่ภายใต้ระบบการเกณฑ์แรงงานที่ต้องเข้าสังกัดทั้งในยามสงบและยามสงคราม หรือเป็น “พ่อค้าวัวตัว” ในการค้าทางไกลหลังฤดูเก็บเกี่ยว ผู้ชายจึงมักจะออกจากเรือนเป็นระยะเวลานาน ทำให้อำนาจในการจัดการบ้านเรือนเป็นของผู้หญิงทั้งหน้าที่หลักคือดูแลครัวเรือน และทำงานเลี้ยงครอบครัว แม้แต่ยามที่สามีถูกเกณฑ์แรงงาน ภรรยาก็มีหน้าที่ดูแลเช่นกัน ในกฎหมายมังรายศาสตร์ระบุว่า “...ให้เมียส่งข้าวห่อเมื่อถึงเวรมาทำงานให้นายตน...” (Na Nagara, 1970) หรือจากบันทึกของคาร์ล บ็อค นักสำรวจชาวออสเตรียที่เดินทางมาล้านนาในปี พ.ศ. 2424 กล่าวถึงบทบาทการทำงานระหว่างหญิงชายในสังคมล้านนาว่า “พวกผู้หญิงจะเป็นฝ่ายทำงานหนักต่าง ๆ ที่คนแถบนี้จะกระทำกัน เช่น ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว...ส่วนผู้ชายชอบจะไปดูมากกว่าทำงาน” (Bock, 1986) การตั้งข้อสังเกตดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงล้านนามีหน้าที่ทั้งการผลิตและการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของครอบครัว ผู้หญิงล้านนาจึงมีบทบาทสำคัญในการควบคุมปัจจัยพื้นฐานของครอบครัว ดังปรากฏในเพลงกล่อมเด็กล้านนาหลายบทที่กล่าวถึงบทบาทของแม่ที่ต้องดูแลและทำงานทั้งงานในบ้าน และในไร่นา เก็บหาอาหารและพืชผักต่าง ๆ เพื่อนำมาประกอบเป็นอาหารหรือนำไปขายที่ตลาดเพื่อเลี้ยงดูครอบครัว รวมถึงเสาะหายาการรักษาโรคของลูก (Kruathai, 2009)

จากประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนานั้นผู้คนมีวิถีชีวิตภายใต้สภาพเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพที่พึ่งพาแรงงานตามธรรมชาติและมีขั้นตอนการผลิตที่ไม่ซับซ้อน (Na Nagara, 1970) ส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมมีลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และเครือญาติ (kinship) เห็นได้จากประเพณี “เอามื้อเอารัน” ของล้านนาที่แสดงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนต่อการผลิตที่พึ่งพาและอุปถัมภ์ซึ่งกันและกัน การผลิตเพื่อยังชีพยังส่งผลให้ผู้หญิงมีหน้าที่เป็นผู้ผลิตปัจจัยพื้นฐานทั้งเครื่องอุปโภคและบริโภคเพื่อใช้ในครอบครัว ซึ่งคงจะเป็นเรื่องสามัญทั่วไปในสังคมล้านนาในขณะนั้น เพราะพบว่าแม้แต่เจ้านายผู้หญิงก็ทอผ้าเพื่อใช้เองเช่นกัน (Arphinchaphong, 1992) นอกจากนี้ การที่เศรษฐกิจพื้นฐานของล้านนาคือการเกษตรและการค้ายังส่งผลต่อบทบาทเพศภาวะในสังคมล้านนา กล่าวคือขณะที่ผู้ชายมีบทบาทการค้าทางไกล เช่นการเป็นนายฮ้อยเดินทางค้าขายระหว่างเมืองหรือเส้นทางไกล ผู้หญิงเองก็มีบทบาททางการค้าระหว่างอาณาจักรด้วยเช่นกัน อาทิ เจ้าอุปถัมภ์ พระธิดาของพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ 6 (2399-2413) ทรงเชื่อมโยงระบบโครงข่ายการค้าที่ขนส่งสินค้าในปริมาณมากและรวดเร็วเพื่อค้าขายกับพม่าและจีน (Na Chiang Mai, 1996) นอกจากนี้ผู้หญิงยังมีบทบาทการค้าในระดับชุมชน โดยผู้ค้าในตลาดส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง และสินค้าที่นำมาขายเป็นสินค้าอุปโภคและบริโภค ดังปรากฏในบันทึกของมิชชันนารีชื่อ ดร.วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ บันทึกว่า “ผู้หญิงจะตื่นตั้งแต่เช้า ไปตลาด หาบเบียด ทำงานสังสรรค์ พูดคุยกับเพื่อน ๆ ที่เป็นแม่ค้าด้วยกันก่อนกลับบ้าน” (Dodd, 1996) และจากบันทึกของคาร์ล บ็อค กล่าวว่า “...ภาพชีวิตประจำวันที่น่าชื่นชมคือตลาด มีผู้หญิงจากริมฝั่งแม่น้ำและตำบลใกล้เคียงนำของมาขาย ผู้หญิงที่ค้าขายเก่ง ของที่ขายกันมากเป็นพวกผัก ยาสูบ ผลไม้ เครื่องปั้นดินเผา ผู้หญิงทำงานหนักทุกอย่าง...” (Bock, 1986)

จากวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับวิถีการผลิตเช่นนี้ส่งผลให้เกิดเป็นค่านิยมและทัศนคติของสังคมต่อบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิงล้านนา และประกอบสร้างบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนาที่มีหน้าที่สัมพันธ์กับครอบครัว เช่น บทบาทของลูกสาว ภรรยา และแม่ รวมถึงบทบาทที่สัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจซึ่งผู้หญิงมีหน้าที่ทั้งการผลิตและการค้าขาย คุณลักษณะที่ดี (characteristic) ของผู้หญิงจึงเกี่ยวข้องกับการดูแลครัวเรือน ขยันขันแข็ง ประหยัดอดออม ฯลฯ โดยพบว่าตัวแทน (agent) ที่ถูกนำไปใช้เพื่อกล่อมเกลาและขัดเกลาบทบาททางเพศ (gender socialization) (Ratana, 2022) อาทิ วรรณกรรมล้านนาที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับคุณลักษณะที่ดีของผู้หญิงซ้ำ ๆ กัน เช่น เจ้าสุวัตรนางบัวคำ ตอนถวายสอนนางบัวคำถึงหน้าที่ของผู้หญิง เช่น รู้จักทอผ้า ขยันหมั่นเพียร ดูแลบ้านเรือนและสามี หรือ โคลงพระลอสอนโลก ที่สอนผู้หญิงให้ทำไร่นาอย่าเกียจคร้าน และอดออมเพื่ออนาคตภายหลัง ส่วนประเด็นการศึกษาของผู้หญิงล้านนานั้นพบว่าแม้ในยุครัฐจารีตของล้านนาจะให้ภาพการศึกษาของผู้หญิงไม่ชัดเจนนัก แต่จากการศึกษากฎหมายโบราณของล้านนา เช่น คลองตัดคำพระพุทธโฆสจารย์ ซึ่งเป็นข้อวินิจฉัยคดีความในสมัยพระยาภิรมย์ (พ.ศ. 1898 – 1928) สะท้อนภาพของผู้หญิงล้านนาที่ชื่อ ศรีโสภะ ทวัน ๆ มัวแต่อ่านชาดกและบทโคลงไม่ว่าจะเป็น “อุสาบารส สืบบทโคลง” จนเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาทและหย่าร้างกับสามี (Phongsriphien, 2006) แสดงว่าผู้หญิงล้านนาสมัยจารีตน่าจะได้อ่านหนังสือพอสมควรแม้จะไม่ได้ผ่านการบวชเรียนเช่นผู้ชายก็ตาม (Ratana, 2019)

การที่สังคมล้านนาวางอยู่บนพื้นฐานของมิติคู่ขนานระหว่างมาตริปไตยกับปิตาธิปไตย ส่งผลการประกอบสร้างบทบาทเพศภาวะ และการขัดเกลารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย โดยผู้คนในสังคมล้านนาเรียนรู้ลักษณะบทบาทระหว่างหญิงชายผ่านวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยม ทักษะคติ โลกทัศน์ และนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน จนกลายเป็นนิสัย (Merton, 1968) หญิงชายจึงแสดงออกในเชิงการยอมรับในบทบาทและสถานภาพซึ่งกันและกัน กระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 25 ล้านนาถูกจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองของสยามและได้นำความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมสู่ล้านนาอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การเข้ามาของกลุ่มใหม่ เช่น กลุ่มข้าราชการสยาม นายทุน ชาวต่างชาติ อันมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงของทัศนคติทางการปกครองและความคิดทางสังคม กระบวนการขัดเกลาทางสังคมจึงมีความซับซ้อนขึ้น และส่งผลให้วิถีของผู้หญิงล้านนาและความสมดุลระหว่างเพศในยุคนั้นได้แปรเปลี่ยนไปและสืบเนื่องจนปัจจุบัน

2. ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเต รัฐมณีปุระ

การศึกษาเกี่ยวกับเพศภาวะของผู้หญิงเมเต รัฐมณีปุระ ประเทศอินเดีย ควรเข้าใจภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และบริบทของ รัฐมณีปุระซึ่งผู้คนมีวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ รวมถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการสร้างแบบแผนทางสังคม ทักษะคติ ค่านิยม รวมถึงคุณค่าทางสังคม ที่นำไปสู่การเรียนรู้และการขัดเกลาบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเต

2.1 ภูมิหลังของรัฐมณีปุระ

รัฐมณีปุระ⁹ (Manipur) ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีเมืองหลวงชื่อเมืองอิมฟาล¹⁰ (Imphal) มณีปุระเป็นรัฐที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและล้อมรอบไปด้วยทิวเขาสูง มีอาณาเขตทางเหนือติดต่อกับรัฐนากาแลนด์ ทางใต้ติดกับรัฐมิโซรัม และเขตชินประเทศพม่า ทางตะวันตกติดกับรัฐอัสสัม ทางตะวันออกติดกับเขตสกายประเทศพม่า ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของรัฐมณีปุระที่ตั้งอยู่บริเวณจุดเชื่อมต่อของอินเดียกับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จีน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไชปีเรีย ไมโครนีเซีย และหมู่เกาะพอลินีเซีย (Polynesia) (Sanajaoba, 1988) ทำให้รัฐมณีปุระตั้งอยู่ตรงรอยต่อของการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของเอเชียมาตั้งแต่อดีต

รัฐมณีปุระแบ่งการปกครองออกเป็น 16 เขตปกครองโดยมีมุขนันตรี (chief minister) เป็นผู้บริหารสูงสุดของรัฐ มณีปุระมีประชากรประมาณ 3.4 ล้านคน (Population Census, 2023) ภาษาราชการประจำรัฐคือภาษามณีปุรี (Manipuri) ซึ่งจัดอยู่ในตระกูลภาษาทิเบต-พม่า (Tibeto-Burman) และเป็นหนึ่งใน 22 ภาษาราชการของประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญ ค.ศ. 1992 และมีภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการ ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาฮินดู โวชนพินิกายที่เข้ามาช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 รองลงมาคือศาสนาคริสต์จากการเข้ามาเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารีในคริสต์ศตวรรษที่ 19 รวมถึงศาสนาอิสลาม และศาสนาอื่น ๆ รัฐมณีปุระมีประชากรที่หลากหลายชาติพันธุ์ โดยมีกลุ่มชาติพันธุ์ (ST/Scheduled Tribes) ที่ไม่นับรวมชาวเมเต (Meitei) จำนวน 34 กลุ่มตามประกาศของรัฐบาลอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยในเขตหุบเขา (hill district) (National Commission for Schedule Tribes, 2023) พื้นที่อาศัยถูกแบ่งเป็นสองส่วนตามลักษณะภูมิศาสตร์คือ 1) พื้นที่ราบระหว่างหุบเขา ประกอบด้วยกลุ่มคนเมเต (Meitei) ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของรัฐ นับถือศาสนาฮินดู และนับถือศาสนาสะนามะฮิ (Sanamahism) และกลุ่มคนบังกลา (Pangal)¹¹ นับถือศาสนาอิสลาม 2) พื้นที่ภูเขา ประกอบด้วยกลุ่มคนชิน-กูกิ (Chin-Kuki) กลุ่มคนมิโซ (Mizo) และกลุ่มคนนากา (Nagas) (Government of India, 2012) ซึ่งส่วนใหญ่ นับถือศาสนาคริสต์

ประวัติศาสตร์ของรัฐมณีปุระอ้างอิงจากตำนานบรรพบุรุษของชาวเมเตที่บันทึกด้วยตัวอักษรเมเต มาเยก (Meitei Mayek) อาทิ ตำนาน นิงทุ กังบาลน (Ningthou Kangbalon) เซทะโรล กัมบะบา (Cheitharol Kambaba) นิงทุโรล ลัมบะบา (Ningthourol

⁹ ในประวัติศาสตร์ของรัฐมณีปุระพบว่าการปรับเปลี่ยนชื่อไปตามแต่ละช่วงเวลา ตั้งแต่เดิมชื่อ ทิลลี-กอกตง (Tilli-Koktong) เปลี่ยนเป็น ปอยเร-ลัม (Poirei-Lam) ต่อมาเป็น สะนา-เลปัก (Sana-Leipak) จากนั้นเปลี่ยนเป็น มิเต-เลปัก (Mitei-Leipak) และเป็น เมตราบัก (Meitrabak) จนเป็นชื่อมณีปุระ (Manipur) ในปัจจุบัน ส่วนเมืองหลวงก็มีการปรับเปลี่ยนชื่อเช่นกันคือแต่เดิมชื่อ กังลา (Kangla) เปลี่ยนเป็น ยุมฟาล (Yumphal) และเปลี่ยนชื่อ อิมฟาล (Imphal) ในปัจจุบัน

¹⁰ การเขียนสะกดชื่อเมืองหลวงของรัฐมณีปุระเป็นภาษาไทยด้วยคำว่า “อิมฟาล” มาจากการตรวจสอบการออกเสียงของชาวเมเต มณีปุระ

¹¹ กลุ่มคนบังกลา หรือ เมเตบังกลา (Meitei Pangal) เป็นกลุ่มคนเมเตนับถือศาสนาอิสลามในรัฐมณีปุระ มีที่มาจากรัฐเบงกอลตะวันออกหรือประเทศบังกลาเทศ

Lambaba) และ ปอยเรตัน คุณโทกปา (Poireiton Khunthokpa) ฯลฯ¹² กล่าวถึงเรื่องราวจากมุมมองของกษัตริย์และนักปราชญ์ต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ 3,500 ปีก่อนจนถึงปี ค.ศ. 1955 โดยสามารถแบ่งเป็น 4 ยุค คือ

1.1 ยุคโบราณหรือยุคก่อนคริสต์ศักราช ด้านการสร้างเมืองได้กล่าวถึงการอพยพของกลุ่มคนจีนชื่อ ตัง-ซัง (Tang-Shang) มาตามแม่น้ำแยงซีเกียงเข้าสู่ลุ่มน้ำชิน-ดวัน (อยู่ทางตอนเหนือของประเทศเมียนมาร์ในปัจจุบัน) และอพยพสู่ที่ราบหุบเขาสมรา (Somra) และตั้งถิ่นฐานบริเวณแม่น้ำอีรีล (Ireel) (ในมณฑลยูนนานปัจจุบัน) และต่อมาได้เดินทางสู่ที่ราบหุบเขาคุบรู (Koubu) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ก่อนแล้วคือกลุ่มเล-ฮู (Lei-Hou) ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ทิเบต-พม่า และผู้นำของกลุ่มตัง-ซัง ได้มีการแต่งงานกับลูกสาวของผู้นำกลุ่มเล-ฮู ชื่อว่าซินบี เลมา (Sinbee Leima) ต่อมาได้กำเนิดบุตรชายชื่อกังบา (Kangba) ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของคนเมเต ต่อมาจึงมี กังบา (Ningthou Kangba) ได้ก่อตั้งอาณาจักรชื่อว่าทิลลี-กอกตง (Tilli-Koktong) และนับถือศาสนาสะนามะฮี (Sanamahism) และสร้างวัดเพื่อเป็นที่ประดิษฐานของเทพเจ้าสำคัญของคนเมเตคือ เทพสะนามะฮี (Sanamahi)

1.2 ยุคต้น ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 1-14 เป็นยุคของการก่อตั้งอาณาจักรเมเต (หรือมณีปุระในเวลาต่อมา) ในสมัยของกษัตริย์นงดา ไลเรน ปะคังบา (Nongda Lairen Pakhangba) (33-154 ก่อนคริสตกาล) ที่ได้มีการรวบรวมตระกูลต่าง ๆ จำนวนเจ็ดตระกูลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ได้แก่ตระกูลมันกัง (Mangang) ลูวัง (Luwang) คุมัน (Khuman) มอยรัง (Moirang) คาบา-งันบา (Khaba-Nganba) สะรัง-เลซัง (Sarang- Leisang) และอันกม (Angom) ภายใต้ระบบตระกูลนี้ห้ามการแต่งงานระหว่างตระกูลเดียวกันและเชื้อสายเดียวกันโดยเด็ดขาด ระบบตระกูลนี้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ระบบสังคมแบบปิตาธิปไตย (Devi, 2016) ที่มีการสืบสายตระกูลผ่านฝ่ายชาย ต่อมาในปี ค.ศ. 963-965 ด้านกล่าวว่าอาณาจักรเมเตตั้งถิ่นฐานที่มั่นคงขึ้นและมีการแต่งงานระหว่างกลุ่มชนเผ่าอื่น ๆ เช่น กษัตริย์ยังลู เกพะบา (Yanglou Keiphaba) แต่งงานกับเจ้าหญิงไลเรนจัม ชานู มูบิซุ (Lairenjam Chanu Mubisu) บุตรสาวของกษัตริย์เผ่าลูทง-ปัก (Louthong-pak) ซึ่งต่อมาได้รับการยกย่องว่าเป็นเมเหสีที่ยิ่งใหญ่ (The Great Sinbee) ด้านการทอและเย็บปักถักร้อย เพราะเป็นผู้คิดค้นลวดลายของผ้าทอเรียกว่า “คอย-มาเยค” (khoi-mayek) ที่เป็นผ้าของผู้หญิงเมเตที่เรียกว่า “เมเต ฟาเนค มาปัน ไนบา” (Meitei phanek mapan naiba) และกลายเป็นรูปแบบการทอผ้าของผู้หญิงเมเตที่ได้รับความนิยมจนปัจจุบัน โดยลักษณะของผ้าของผู้หญิงเมเตมีความคล้ายคลึงกับผ้าซิ่นของผู้หญิงล้านนา คือ เป็นผ้าทอลายขวางแบบผ้าลายก่านของล้านนา และมีส่วนของตีนซิ่นที่เป็นลวดลายสวยงามคล้ายกับผ้าตีนจกของล้านนา

1.3 ยุคกลาง (คริสต์ศตวรรษที่ 15-18) เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นจนนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของมณีปุระเกิดขึ้นในสมัยของกษัตริย์เมดินกู ปัมเฮบา (Meidingu Pamheiba) เช่น ทรงขยายอาณาเขตของอาณาจักรมณีปุระออกไปอย่างกว้างขวางผ่านการทำสงครามและกวาดต้อนผู้คนจำนวนมาก สงครามครั้งใหญ่คือสงครามกับพม่าในสมัยปลายราชวงศ์ตองอู ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1725 ต่อมาในปี ค.ศ. 1735 และปี ค.ศ. 1738-1739 และสงครามครั้งสุดท้ายในปี ค.ศ. 1749 ผลของสงครามคือมณีปุระชนะและนำไปสู่การล่มสลายของราชวงศ์ตองอูในเวลาต่อมา (Ningthoujam, 2021) กษัตริย์เมดินกู ปัมเฮบาเผาทำลายเมือง กวาดต้อนผู้คน ม้า ปืน และทรัพย์สมบัติจากพม่ากลับไปยังมณีปุระเป็นจำนวนมาก และเหตุการณ์สำคัญในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 คือ กษัตริย์เมดินกู ปัมเฮบาทรงรับนับถือศาสนาฮินดูไวษณพนิกาย (นิกายพระวิษณุ) แทนการนับถือศาสนาสะนามะฮีซึ่งเป็นศาสนาดั้งเดิมของคนเมเต พระองค์อัญเชิญพราหมณ์ชาวเบงกอลชื่อ ชันติดัส โกสวามิ (Shantidas Goswami) จากเมืองสิเลฏ (Sylhet) มาที่มณีปุระ และการรับศาสนาฮินดูและเข้ามาของพราหมณ์เบงกอลได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างการปกครองและสังคมวัฒนธรรมอาณาจักร อาทิ ทรงสถาปนาชื่ออาณาจักรตามภาษาสันสกฤตว่า “อาณาจักรมณีปุระ”¹³ (Sudhir, 2012)

¹² การอ้างอิงหลักฐานชุดนี้เพราะต้องการศึกษาเฉพาะประวัติศาสตร์ของอาณาจักรและคนเมเต (Meitei) ซึ่งเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่อาศัยในรัฐมณีปุระเท่านั้น เพราะคนกลุ่มชาติพันธุ์ชิน-กุกี มิโซ และนากามีนิทานพื้นบ้านและตำนานที่เล่าเรื่องราวของชาติพันธุ์ของตนเองเช่นกัน ซึ่งแตกต่างจากหลักฐานของชาวเมเต

¹³ ประเด็นชื่อ “มณีปุระ” ถูกนำไปเชื่อมโยงกับการอธิบายต้นกำเนิดของชาวเมเตว่าเป็นชาวอารยันเช่นเดียวกับคนอื่นโดยอ้างอิงที่ตั้งของรัฐมณีปุระจากการพบว่า “มณีปุระ” ในมหากาพย์มหาภารตะ แต่คำอธิบายถึงอาณาจักรมณีปุระในมหากาพย์กลับพบว่าตั้งอยู่ริมทะเลและอยู่ใกล้กับเมืองกลิงคะซึ่งตั้งอยู่ทางใต้ของรัฐโอริสสา ภาคตะวันออกของอินเดีย ซึ่งไม่ตรงกับที่ตั้งของรัฐมณีปุระทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและพื้นที่เป็นหุบเขาไม่ติดกับทะเล นอกจากนี้ในอดีตอาณาจักรแห่งนี้เป็นที่รู้จักของอาณาจักรอื่นที่อยู่ใกล้เคียงด้วยชื่อเรียกที่แตกต่างกัน เช่น อาณาจักรไทใหญ่ (Shan) เรียกว่า กะเช (Kashe) หรือ กะแซ อาณาจักรพม่า (Barmiz) เรียกว่า กะเต (Kate) อาณาจักรอัสสัม (Assamies) เรียกว่า เมกฮิลี (Mekhli) อาณาจักรกานารี (Kassaries) เรียกว่า โมกฮิลี ฯลฯ แต่ไม่ปรากฏชื่อเรียก มณีปุระ (Manipur) รวมถึงไม่มีการกล่าวถึงชื่อของมณีปุระในอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์หรือสกุลเงินเก่าใด ๆ เลย หรือแม้แต่ในเอกสารของรัฐเองก็ใช้ชื่อว่า เมคลี (Meckley) ในสัญญาที่ทำขึ้นระหว่างกษัตริย์กูร์ชัม (Goursham) แห่งมณีปุระ

รวมถึงเปลี่ยนมณีนีปุระเป็นรัฐศาสนา (state-religion) เป็นกษัตริย์มณีนีปุระองค์แรกที่ใช้คำว่า “มหาราช” (Maharaja) นำหน้าชื่อของกษัตริย์แทนคำว่า “นิงทอ” (Ningthou) และ “เมดินกู” (Meidingu) ตามราชประเพณีเมเตแบบโบราณ และพระองค์เองยังเปลี่ยนพระนามเดิมจาก “ปัมเฮบา” (Pamheiba) เป็นพระนามใหม่คือ “การิบ นีวาซ” (Gharib Niwaz) ทรงเปลี่ยนประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิมหลายอย่าง เช่นพิธีกรรมเกี่ยวกับบรรพบุรุษจากการฝังศพเป็นการเผาไหม้ศพตามแบบประเพณีของฮินดู จนกลายเป็นประเพณีการเผาศพของคนเมเตในเวลาต่อมา รวมถึงได้เผาทำลายคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์และคัมภีร์เกี่ยวกับเทพสนามะฮะฮะทั้งหมดและเนรเทศนักปราชญ์และนักบวชของศาสนาสะมานะฮะฮะที่ต่อต้านพระองค์ออกไปอยู่ในหมู่บ้านที่ห่างไกล การที่กษัตริย์การิบ นีวาซทรงปรับเปลี่ยนศาสนา (religion reformation) ภายในอาณาจักรมณีนีปุระนี้พบว่ามีสาเหตุมาจากการที่พระองค์ต้องการสร้างอำนาจความชอบธรรมในการปกครองในฐานะกษัตริย์นักรบ (warrior-king) ที่ยิ่งใหญ่ เห็นได้จากการทำสงครามกับอาณาจักรใกล้เคียงและขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวาง พรหมณ์ชันดิดัส โกสวามีจึงโน้มน้าวพระองค์ให้เชื่อว่าศาสนาฮินดูไวษณพนิกายเหมาะสมที่จะสนับสนุนพระองค์ให้เป็นกษัตริย์นักรบเช่นเดียวกับพระรามผู้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่มากกว่าความเชื่อในศาสนาสะมานะฮะฮะ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงสร้างรูปแบบการปกครองอาณาจักรแบบใหม่ขึ้นโดยเชื่อมโยงศาสนาฮินดูและอำนาจการเมืองเข้าด้วยกัน ซึ่งนำไปสู่การทำลายศาสนาดั้งเดิมคือศาสนาสะมานะฮะฮะฮะ (Parratt, 1989; Bharucha, 1991; Sebastian, 2021) ตอนปลายยุคกลางเกิดความวุ่นวายขึ้นในอาณาจักรมณีนีปุระจากการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างโอรสของกษัตริย์การิบ นีวาซจนเป็นเหตุให้ชักนำอังกฤษเข้ามามีมณีนีปุระจนกลายเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในเวลาต่อมา

1.4 ยุคใหม่ ในคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 เกิดความวุ่นวายในมณีนีปุระจากสงครามและนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในเวลาต่อมา เช่น สงครามกับพม่าสมัยราชวงศ์คองบองที่ยกทัพมาตีมณีนีปุระทำสงครามสู้รบกันเจ็ดปีและพม่าได้ชัยชนะ ในประวัติศาสตร์มณีนีปุระเรียกช่วงเวลานี้ว่า “เจ็ดปีแห่งอนาธิปไตยมณีนีปุระ” (seven year of Manipur anarchy) เพราะพม่าได้ทำลายมณีนีปุระและเผาพระราชวังกษัตริย์จนหมดสิ้น สงครามกับอังกฤษที่เรียกว่า “สงครามแองโกล-มณีนีปุระ” (Anglo-Manipur War) อังกฤษส่งกองทัพไปยึดมณีนีปุระสำเร็จในวันที่ 27 เมษายน 1891 มณีนีปุระจึงตกอยู่ในสถานะเมืองขึ้นและถูกปกครองโดยอังกฤษตั้งแต่นั้นมา ในช่วงเวลานี้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงเมเตจากการต่อสู้ทางการเมืองและมีบทบาทในการเรียกร้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างทางสังคมที่เรียกว่า “สงครามของผู้หญิง” (Nupi Lan - Woman's War) ถึงสองครั้งคือ ครั้งที่ 1 ในปี ค.ศ. 1904 และ ครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1939 ซึ่งเป็นสงครามที่ผู้หญิงเมเตลุกฮือต่อต้านการปกครองของอังกฤษที่ขูดรีดแรงงานและทรัพยากรของชาวเมเต โดยการลุกฮือขึ้นต่อต้านอังกฤษครั้งที่ 2 นำไปสู่การปฏิรูปธรรมนูญการปกครองและการบริหารงานของรัฐมณีนีปุระในเวลาต่อมา (Kamei, 2015)

หลังสงครามโลกครั้งที่สองในปี ค.ศ. 1947 อังกฤษได้จัดการปกครองใหม่โดยให้มณีนีปุระเลือกจะเข้าร่วมกับอินเดียหรือปากีสถานหรือยังคงเป็นรัฐอิสระ โดยมีมหาราชพุทธจันทร่า ซิงห์ (Maharaja Bodhchandra Singh) ทรงเลือกเป็นรัฐอิสระ อังกฤษจึงมอบอำนาจคืนแก่พระองค์และราชวงศ์ มณีนีปุระจึงอยู่ในสถานะรัฐมหาราช (Princely State) และปกครองตนเองโดยอิสระต่อมาด้วยเหตุผลความมั่นคงกษัตริย์มณีนีปุระจึงต้องเจรจากับรัฐบาลอินเดียและทำข้อตกลงร่วมกันในปี ค.ศ. 1949 ส่งผลให้รัฐบาลอินเดียแต่งตั้งข้าหลวงใหญ่มาปกครองมณีนีปุระในฐานะรัฐ Part C State¹⁴ ตามรัฐธรรมนูญของอินเดีย ต่อมาในปี ค.ศ. 1956 อินเดียได้ยกเลิกสถานะเดิมของมณีนีปุระและเปลี่ยนสถานะใหม่เป็น “ดินแดนสหภาพ” (Union Territory) ทำให้รัฐมณีนีปุระอยู่ภายใต้การบริหารโดยตรงของรัฐบาลกลางอินเดีย ในปี ค.ศ. 1972 อินเดียประกาศให้มณีนีปุระเป็นรัฐหนึ่งของอินเดียที่เรียกว่า Statehood โดยสมบูรณ์ในวันที่ 21 มกราคม 1972 ซึ่งการถูกรวมเข้าเป็นรัฐหนึ่งของประเทศอินเดียนีได้สร้างเงื่อนไขและส่งผลต่อการรับรองสถานะภาพ การรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม และการบริหารของรัฐท้องถิ่นจนถึงปัจจุบัน เพราะมณีนีปุระเป็นรัฐที่มีความหลากหลาย

กับบริบทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (Khan, 2008) ทำให้ประเด็นที่มีการเสนอว่าชาวเมเตคือชาวอารยันเพราะปรากฏชื่อ “มณีนีปุระ” ในมหาภารตะจึงไม่สมเหตุสมผลนัก เพราะที่จริงแล้วชื่ออาณาจักรมณีนีปุระเพิ่งถูกสถาปนาชื่อใหม่โดยพรหมณ์ชันดิดัส โกสวามี ที่เปลี่ยนชื่ออาณาจักรเป็นภาษาสันสกฤต เมื่อยอมรับศาสนาฮินดูเข้ามาในอาณาจักรสมัยมหาราชการิบ นีวาซในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 นี้เอง (Hodson, 1908)

¹⁴ พระราชบัญญัติการจัดระเบียบรัฐ ค.ศ. 1956 (The States Reorganisation Act, 1956) ของประเทศอินเดียได้ปฏิรูปขอบเขตของรัฐและดินแดนของอินเดียโดยจัดระบบตามฐานภาษา (language-based) ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 26 มกราคม ค.ศ. 1956 ได้กำหนดลักษณะของรัฐ Part C State ว่าคือ 1) เป็นรัฐที่ในอดีตเคยปกครองโดยข้าหลวงใหญ่ (chief commissioners' provinces) และรัฐมหาราช (princely state) มาก่อน 2) เป็นรัฐที่ปกครองโดยข้าหลวงใหญ่ที่ถูกแต่งตั้งโดยตรงจากนายกรัฐมนตรีของอินเดีย 3) ประกอบด้วยรัฐ Ajmer, Bhopal, Bilaspur, Coorg, Delhi, Himachal Pradesh, Cutch, Manipur, Tripura และ Vindhya Pradesh

ทางวัฒนธรรมและชาติพันธุ์สูง การจัดการภายในท้องถิ่นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในประเด็นอันไหนด้วย (Singh, 2010)

2.2 ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเต

เมทีประเป็นรัฐที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน มีศิลปวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และที่สำคัญคือ บทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเตที่มีบทบาทสำคัญทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม (Barua & Devi, 2004; Sophia, 2021) ผู้หญิงเป็นผู้นำการขับเคลื่อนขบวนการทางสังคม เช่น สงครามผู้หญิง หรือ นูปี ลัน (Nupi Lan) การประท้วงต่อต้านพระราชบัญญัติอำนาจพิเศษ ค.ศ. 1958 ของกองทัพอินเดีย ผู้หญิงเมเตมีบทบาทการค้าในตลาดผู้หญิง และมีบทบาทในการผลิตซ้ำ (reproduction) ทางวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติทางสังคมมาตลอดประวัติศาสตร์ของเมทีประ

การที่เอกสารต่าง ๆ นำเสนอภาพของเมทีประว่ามีชื่อเสียงในฐานะสังคมมาตาธิปไตยทำให้รัฐนี้มีความแตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศอินเดีย ผู้คนจึงเข้าใจว่าเมทีประเป็นสังคมสตรีนิยมที่เข้มแข็งจนเข้าใจผิดว่ามีแต่ผู้หญิงเมทีประเท่านั้นที่ครอบครองอำนาจและปราศจากระบบปิตาธิปไตย (Khundrakpam & Sarmah, 2023) แต่ที่จริงแล้วสังคมชาวเมเต รัฐเมทีประเป็นสังคมที่มีโครงสร้างทางสังคมแบบปิตาธิปไตยมาตั้งแต่ยุคการก่อตั้งอาณาจักรระหว่างปี ค.ศ. 33-153 ที่มีการรวบรวมเจ็ดตระกูลที่มีความใกล้ชิดกันและกำหนดให้แต่งงานข้ามตระกูล โดยระบบตระกูลนี้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ระบบสังคมปิตาธิปไตยที่มีการสืบสายตระกูลผ่านฝ่ายชาย ภายในครอบครัวของคนเมเตนั้นผู้ชายที่อาวุโสที่สุดจะเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดและมีบทบาทสำคัญที่สุดในครอบครัวและสังคม โดยระบบปิตาธิปไตยของเมทีประถูกส่งเสริมและผลิตซ้ำโดยตัวแทนหลัก (key agent) ที่มีผู้ชายเป็นผู้กระทำ (male agent)¹⁵ คือ เลไก (leikai) หรือระบบท้องถิ่น ที่หมายถึงกลุ่มครัวเรือนของชาวเมเตที่เป็นเพื่อนบ้านอาศัยอยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน มีความสัมพันธ์ไว้วางใจและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งเลไกจะเป็นสมาชิกของซิงลา (Singla)¹⁶ หรือองค์กรปกครองท้องถิ่นอีกชั้นหนึ่ง ในบริบทสังคมของชาวเมเต เมทีประแล้วเลไกเป็นการแสดงถึงลักษณะวัฒนธรรมครอบครัวของชาวเมเตที่บทบาทของสมาชิกในครอบครัวทุกคนจะถูกขัดเกลาให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานและทัศนคติของเลไกที่เชื่อว่าผู้ชายมีบทบาทในงานพิธีการและกิจกรรมทางสังคม ส่วนผู้หญิงทำหน้าที่ในบ้านและครัวเรือน เช่น ผู้หญิงที่แต่งงานแล้วควรอุทิศชีวิตให้แก่สามี เสียสละตัวเองเพื่อการดูแลและเลี้ยงดูครอบครัว ส่วนสามีคือหัวหน้าครอบครัวมีหน้าที่ดูแลปกครองภรรยาและลูก ๆ พ่อเป็นผู้ควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในครอบครัวส่วนแม่มีหน้าที่ถ่ายทอดความคิดของพ่อสู่ลูกทุกคน เพื่อให้สมาชิกของครอบครัวมีพฤติกรรมที่เหมาะสมตามค่านิยมและความเชื่อที่กำหนดโดยเลไก (Kshetrimayum, 2018) บทบาทเพศภาวะจึงถูกกำหนดให้เหมาะสมกับบรรทัดฐานทางสังคมและทัศนคติของเลไกที่ยังคงผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ผ่านครอบครัวจนทำให้ระบบปิตาธิปไตยฝังลึกในโครงสร้างทางสังคมของเมทีประ เห็นได้จากสุภาษิตของชาวเมเตที่สะท้อนทัศนคติทางสังคมต่อบทบาทเพศภาวะของสังคมเมทีประ “ผู้ชายที่ไม่ไปโรงเรียน (Loishang) และผู้หญิงที่ไม่ไปตลาด เป็นคนที่ไร้ค่า (worthless)” (Bhargava, 2023)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่าภายใต้สังคมแบบปิตาธิปไตยของเมเตนั้นกลับมีลักษณะ “ยืดหยุ่น” และเปิดพื้นที่แก่ผู้หญิงให้มีบทบาทเพศภาวะในสังคมร่วมกับผู้ชาย ขณะเดียวกันที่ผู้หญิงมีอำนาจในการกำหนดแนวทางของสังคม ทำให้สังคมของชาวเมเตมีลักษณะเฉพาะของตนเอง คือเป็นสังคมปิตาธิปไตยที่ผลิตซ้ำบรรทัดฐานทางสังคม ทัศนคติ ค่านิยม ฯลฯ ผ่านอุดมการณ์ของผู้ชาย ควบคู่ไปกับการยอมรับพื้นที่บทบาทเพศภาวะของผู้หญิงทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมที่ถูกประกอบสร้างและถูกขัดเกลาทางสังคมอย่างมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของเมทีประ

2.2.1 ผู้หญิงเมเตและบทบาทเพศภาวะทางการเมืองการปกครอง

¹⁵ ในที่นี้หมายถึงเลไก (leikai) และ ซิงลา (singla) ซึ่งมีหัวหน้าเป็นผู้ชาย โดย Kshetrimayum (2018) มีความเห็นว่าทั้งเลไกและซิงลาเป็นพื้นที่บทบาทเพศภาวะของผู้ชายที่มีทั้งอำนาจและบทบาทในพื้นที่นี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

¹⁶ คำว่า “ซิงลา” (singla) มีความหมายตามตัวอักษรว่า “สมาคมพิน” (fire association) เนื่องจากแต่เดิมสมาคมนี้คือกลุ่มผู้บริจาคพินสำหรับใช้ในงานศพ สมาชิกของซิงลาคือกลุ่มครัวเรือนของชาวเมเตที่เรียกว่า “เลไก” (leikai) ในอดีตขัตติยจะเป็นผู้แต่งตั้งหัวหน้าหมู่บ้านซึ่งจะมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าของซิงลาด้วย โดยหัวหน้าของซิงลามีหน้าที่ตัดสินและดูแลทุกคนและสิ่งต่าง ๆ ในหมู่บ้าน รวมถึงคดีความและปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วย

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เช่น พงศาวดารราชวงศ์นิงทูลา¹⁷ (Ningthouja) กล่าวว่า การก่อตั้งอาณาจักรเมเตที่เกิดขึ้นจากการแต่งงานระหว่างตระกูลทั้งเจ็ดที่อาศัยอยู่บนบริเวณพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาในคริสต์ศตวรรษที่ 1 จนต่อมาประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 15 จึงขยายอาณาเขตไปรวมกับกลุ่มหมู่บ้านที่อาศัยอยู่บนภูเขา การรวมอาณาเขตกันของเจ็ดตระกูลซึ่งตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ต่าง ๆ นี้ส่งผลให้ระบบตระกูล (clan system) เป็นรากฐานสำคัญของระบบสังคมโดยแต่ละตระกูลประกอบด้วยกลุ่มครอบครัวที่มีนามสกุลต่างกันจำนวนหนึ่ง การที่สายตระกูลมีบทบาทสำคัญในโครงสร้างทางสังคมของเมเต ด้วยบริบทนี้ไปสู่การประกอบสร้างบทบาทของผู้หญิงที่สำคัญคือเป็นผู้เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสายตระกูลเพื่อสร้างความกลมกลืนและการอยู่ร่วมกันทางสังคม ผู้หญิงจึงมีหน้าที่เป็นผู้สร้างภาษากลางเพื่อใช้สื่อสารกันระหว่างสายตระกูล และด้วยหน้าที่นี้ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทเป็นผู้ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ทางสังคมทั้งภายในตระกูลและระหว่างตระกูล (Devi, 2021)

จากบริบทการก่อตั้งอาณาจักรเมเตที่ส่งผลให้ผู้หญิงเมเตมีบทบาททางการเมืองการปกครองทั้งทางตรงและทางอ้อมจากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของชาวเมเตพบว่าผู้หญิงมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการปกครองอาณาจักรเสมอ พบว่าในปี ค.ศ. 33 มีศาลสตรี (court for females) ในมณีปุระที่เรียกว่า “ปัดชา” (Patcha) โดยคดีความที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงจะถูกดำเนินการตัดสินที่ศาลนี้ โดยมีหัวหน้าศาลคือพระราชินีไลสะนา (Laisana) ซึ่งเป็นสมาชิกของคณะผู้ปกครองอาณาจักรด้วย นอกจากนี้ผู้หญิงเมเตมีส่วนร่วมทางการเมือง เช่น ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 15 พระราชินีลินทอยกัมบี (Linthoingambi) และนางกำนัลหญิงปลอมตัวเป็นทหารต่อสู้และรบชนะชนเผ่าทังคูล (Tangkul) ซึ่งเป็นเผ่าหนึ่งของชนชาตินากาที่มาทำสงครามระหว่างที่กษัตริย์เสด็จไปทำสงครามกับอีกเมืองหนึ่ง (Tarapot, 1996) ผู้หญิงเมเตชั้นสูงมีบทบาทสำคัญในการสร้างพันธมิตรทางการเมืองผ่านการแต่งงาน (marriage alliance) ในลักษณะการสร้างความสัมพันธ์แบบเครือญาติ โดยเจ้าหญิงแห่งมณีปุระอภิเษกสมรสกับกษัตริย์อาณาจักรต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น มณีปุระสร้างพันธมิตรทางการเมืองผ่านการแต่งงานของมหารานีอินดูปราวา (Induprava) กับกษัตริย์ศรีกฤษณฉันทรา (Shri Krishnachandra) อาณาจักรกาคาร์¹⁸ (Cachar) ในช่วงการเข้ามาแสวงหาอาณานิคมอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ส่วนอาณาจักรพม่านั้นพบว่าเจ้าหญิงจากมณีปุระหลายพระองค์อภิเษกสมรสกับกษัตริย์ราชวงศ์ตองอูและเมืองอื่นอีกหลายเมือง เช่น พุกาม และอังวะ (Singh, 2016) นอกจากนี้ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ยังสะท้อนภาพอำนาจและบทบาทของผู้หญิงชั้นสูงเมเตในการปกครองโดยเฉพาะการเป็นผู้กำหนดการขึ้นครองราชย์ของกษัตริย์ เช่น ภายหลังการสวรรคตของกษัตริย์กัมบีร์ ซิงห์ (Gambhir Singh) ในปี ค.ศ. 1834 มหารานีกุมุดินี (Kumudini) พระมเหสีของพระองค์ได้สนับสนุนให้พระปนัดดา คือ ราชานะรา ซิงห์ (Raja Nara Singh) ขึ้นครองราชย์ในระหว่างที่พระโอรสของพระองค์ทรงพระเยาว์ จนเมื่อพระโอรสได้เจริญพระชนมพรรษา มหารานีกุมุดินีจึงจัดการให้พระโอรสขึ้นครองราชย์เป็นมหาราชาจันทรกีร์ติ ซิงห์ (Chandrakirti Singh) (ค.ศ. 1850–1886) แทน โดยตลอดรัชสมัยของพระองค์ พระมารดามีบทบาทสำคัญในการบริหารอาณาจักรและพระองค์มักจะปรึกษาพระมารดาก่อนที่จะตัดสินใจครั้งสำคัญเสมอ (Singh, 2013)

บทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเตถูกขัดเกล่า (gender socialization) ด้วยทัศนคติและความค่านิยมทางสังคมต่อคุณสมบัติของผู้หญิงเมเต จนมีการตั้งข้อสังเกตว่าผู้หญิงเมเตมีความกล้าหาญ มีอำนาจ มีเสรีภาพมากกว่าผู้หญิงในรัฐอื่นของประเทศอินเดีย เช่น มีอิสระในการเลือกคู่ครอง และไม่ต้องเสียสินสอดแก่ผู้ชาย (Chanu, 2015) อุดมคติเกี่ยวกับคุณสมบัติผู้หญิงเมเตที่มีความคิดก้าวหน้าและเสรีนิยมถูกผลิตซ้ำผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคมหลายครั้งในประวัติศาสตร์ของมณีปุระ เช่น เหตุการณ์นุปี ลัน (Nupi Lan) หรือ “สงครามของผู้หญิง” ทั้งสองครั้งในปี ค.ศ. 1904 และ ค.ศ. 1939 ที่เป็นตัวอย่างชัดเจนของบทบาทผู้หญิงเมเตที่ต่อสู้เรียกร้องทางการเมืองและความเชื่อทางศาสนา ซึ่งผลของการต่อสู้เรียกร้องนี้ส่งผลให้ชาวเมเตสามารถต่อรองอำนาจทางการเมืองกับอาณานิคมอังกฤษได้สำเร็จ หรือ ในปี ค.ศ. 1975 ผู้หญิงเมเตร่วมกันตั้งกลุ่มนิชา บันดิส (Nisha Bandhis) เพื่อเคลื่อนไหวประท้วงต่อต้านยาเสพติดและแอลกอฮอล์ที่ทะลักเข้ามาในมณีปุระ ผลจากการเคลื่อนไหวครั้งนี้ส่งผลให้รัฐมณีปุระประกาศใช้พระราชบัญญัติปลอดสุรา พ.ศ. 2534 (Manipur Liquor Prohibition Act, 1991) และกลายเป็นรัฐปลอดสุรา (dry state) จนปัจจุบัน (Yumnam, n.d.)

¹⁷ ราชวงศ์นิงทูลา (Ningthouja dynasty) หรืออีกชื่อหนึ่งคือ ราชวงศ์มันแกว (Mangang dynasty) ราชวงศ์นี้เป็นหนึ่งในเจ็ดตระกูลที่ก่อตั้งอาณาจักรเมเตบริเวณที่ราบระหว่างหุบเขาอิมพาล (Imphal) ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 1 (Kabui, 1991)

¹⁸ ปัจจุบันคือเขตกาคาร์ (Cachar district) ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของรัฐอัสสัมติดกับรัฐมณีปุระและรัฐมิโซรัม

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มองค์กรสตรีเพื่อเคลื่อนไหวทางการเมืองและสังคมที่ชื่อว่า “เมรา ไปบิ” (Meira Paibi) ที่แปลว่า “ผู้หญิงผู้ถือคบไฟ” ซึ่งมีจุดเริ่มต้นขององค์กรเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 1980 จากการรวมตัวกันของผู้หญิงเมเตที่เดินถือคบไฟในตอนกลางคืนเพื่อต่อต้านการปราบปรามของรัฐบาลอินเดียจากกรณีเกิดความไม่สงบในพื้นที่ และต่อมาได้ขยายบทบาทไปสู่การต่อต้านการละเมิดสิทธิมนุษยชนและการพัฒนาสังคม โดยแต่ละท้องถิ่นหรือเลไก (leikai) ของเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองอิมฟาล (Imphal) ทูบัล (Thoubal) และบิซนูปูร์ (Bishnupur) จะมีหน่วยงานของเมรา ไปบิประจำท้องถิ่นของแต่ละเมืองทำให้องค์กรเมรา ไปบิเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียจนปัจจุบัน (Oinam & Thoidingjam, 2020) องค์กรเมรา ไปบิยังสะท้อนถึงบทบาทของผู้หญิงเมเตเพื่อยุติการครอบงำของสังคมปิตาธิปไตยที่ผู้ชายเป็นใหญ่ในครอบครัวและสังคม เพราะผู้หญิงที่เป็นสมาชิกขององค์กรเมรา ไปบิ ที่เป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้วทุกคนสามารถออกจากบ้านเพื่อร่วมกิจกรรมเคลื่อนไหวทางสังคมได้ตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืน (Kshetrimayum, 2018; Yumnam, n.d.) ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้บทบาทของผู้หญิงเมเตและการมีส่วนร่วมในการปฏิรูปสังคมและการเมืองกลายเป็นบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเตที่สังคมยอมรับและคาดหวัง เช่น เหตุการณ์ความรุนแรงระหว่างชาติพันธุ์ในรัฐมณีปุระในช่วงเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2566 ที่บานปลายกลายเป็นสงครามกลางเมือง ผู้หญิงเมเตได้แสดงพลังเคลื่อนไหวทางสังคมโดยมีความเชื่อว่าผู้หญิงคือ “ผู้พิทักษ์ชุมชน” (protector to community) ที่พร้อมจะเสียสละตัวเองออกมาต่อสู้ร่วมกับผู้หญิงคนอื่น ๆ บนท้องถนนหรือที่สาธารณะ เช่น เกิดเหตุการณ์เด็กนักเรียนชายชาวเมเตวัย 19 ปีถูกสังหารในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2566 ผู้หญิงที่อาวุโสที่สุดในองค์กรเมรา ไปบิประจำท้องถิ่น (leikai) ได้เรียกร้องให้ผู้หญิงเมเตร่วมกันเคลื่อนไหวทางสังคม และมีผู้หญิงหลายร้อยคนเข้าร่วมชุมนุมและยื่นเรียงแถวบนถนนในเมืองอิมฟาลเพื่อแสดงความเสียใจและประท้วงต่อต้านการสังหารเด็กคนนี้ รวมถึงมีการรวมกันเดินขบวนบนท้องถนน ปิดล้อมพื้นที่ หรือ ปิดกั้นเส้นทาง (Agarwala, 2023) แม้แต่ผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าในตลาดอิม่า เกเทล (Ima keithel) ซึ่งเป็นตลาดใหญ่ของเมืองอิมฟาลก็หยุดงานไปร่วมการเคลื่อนไหวบนท้องถนนนี้ด้วยเช่นกัน (Key Informant, personal communication, November 3, 2023) จนมีการนำเสนอว่ามีแต่เพียงผู้หญิงเมเตเท่านั้นเป็นความหวังในการแก้ปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้น (Bhargava, 2023)

2.2.2 ผู้หญิงเมเตและบทบาทเพศภาวะทางเศรษฐกิจ

ภายใต้บริบทสังคมยุคจารีตระบบเศรษฐกิจของอาณาจักรมณีปุระมีลักษณะเป็นการค้าแบบแลกเปลี่ยนสินค้า (barter system) ทั้งการค้าภายในและภายนอกอาณาจักร โดยพัฒนาการระบบเศรษฐกิจของมณีปุระนั้นในยุคก่อตั้งประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 4 เป็นการค้าแบบแลกเปลี่ยนสินค้า ต่อมาในยุคกลาง (คริสต์ศตวรรษที่ 15-18) มีการปรับเปลี่ยนและขยายระบบการค้าให้กว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะในสมัยมหาราชามาเดินกู คะเกมบา (Meidingu Khagemba) (ค.ศ. 1597-1652) ทรงอุปถัมภ์และสร้างตลาด¹⁹ ขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ของอาณาจักร เช่นตลาดชื่อ “สะนา เกเทล” (Sana keithel) ในเมืองอิมฟาลที่ถูกสร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1614 นอกจากนี้พระองค์ทรงจัดการการค้าในตลาดให้เป็นระบบมากขึ้น เช่น ทรงนำเข้าเหรียญโลหะ (bell-metal coin) ที่เรียกว่า “เซล” (sel) มาจากพม่าเพื่อใช้หมุนเวียนในระบบการค้า²⁰ และเฉพาะกษัตริย์เท่านั้นที่มีอำนาจนำเข้าเหรียญโลหะนี้ได้ (Kamei, 2017) ทรงสร้างถนนชื่อ “มะกัก” (Makak) เพื่อใช้เดินทางขนส่งสินค้า ต่อมาได้มีการสร้างถนนเชื่อมระหว่างเมืองภายในอาณาจักรเพิ่มขึ้นขึ้นหลายสาย เช่นจากเมืองชินกา (Chinga) ถึงเมืองมงซันเก (Mongsangei) รวมถึงมีการสร้างถนนเชื่อมกับอาณาจักรอื่น ๆ เช่น อัสสัม พม่า และจีนยูนนาน เพื่อเป็นเส้นทางแสวงบุญและขนส่งสินค้าของกลุ่มพ่อค้าวัวต่างและม้าต่าง (Pemberton, 1979) นอกจากนี้ระบบตลาดยังทำให้เกิดการค้าและความสัมพันธ์ระหว่างคนเมเตกับกลุ่มคนที่อาศัยบนภูเขา เช่น ชาวนากา ชาวชิน-กูกิ และชาวมิโซ ที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ทั้งนี้ยังรวมไปถึงการค้ากับอาณาจักรอื่น ๆ ภายนอก เช่น พม่า และจีน โดยการค้าภายนอกที่สำคัญคือการค้ากับจีนที่พ่อค้าจีนยูนนานทำการค้ากับมณีปุระผ่านทางพม่า สินค้าแลกเปลี่ยนที่สำคัญคือ ผ้าไหมดิบ ชา กระดาษ และผลไม้จากจีนที่นำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของป่า เช่น ขี้ผึ้ง งาช้าง ผ้าฝ้าย และม้า (ponies) จากมณีปุระ (Kabui, 2003)

¹⁹ คำว่า “ตลาด” ในภาษาถิ่นของเมเตคือคำว่า “เกเทล” (keithel) มาจากคำว่า “เก” (kei) ที่หมายถึงสถานที่จัดเก็บธัญพืชและอาหาร และคำว่า “เทล” (thel) หมายถึงรายการซื้อสิ่งของ

²⁰ อย่างไรก็ตาม พบว่าระบบเศรษฐกิจยังคงใช้การค้าแบบแลกเปลี่ยนสินค้าเป็นหลัก โดยเหรียญโลหะนี้จะนำมาใช้หมุนเวียนเฉพาะในเขตการปกครองของมหาราชามาเดินกูเท่านั้น ทำให้การค้าภายนอกอาณาจักรยังคงใช้ระบบการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้าตามเดิม

ระบบเศรษฐกิจของมณีปุระในอดีตวางอยู่บนฐานของการผลิตทางการเกษตร เช่น การเพาะปลูก การหาของป่า และงานหัตถกรรม ซึ่งสัมพันธ์กับระบบโครงสร้างการปกครองที่เชื่อว่าเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกษัตริย์นิงดา ไลเรน ปะคังบา ที่เรียกว่า ระบบลัลลูป (lallup)²¹ หรือระบบการเกณฑ์แรงงานผู้ชายเมเตทุกคนที่มีอายุตั้งแต่ 17-60 ปี จะถูกเกณฑ์เป็นแรงงานของอาณาจักรและกษัตริย์ในหลายหน้าที่ เช่น ทหาร แรงงานก่อสร้าง ฯลฯ และเมื่อถึงอายุบรรลุนิติภาวะก็จะได้รับที่ดินหนึ่งแปลงเพื่อเลี้ยงชีพ โดยผู้ชายเมเตจะถูกเกณฑ์แรงงาน 3 เดือนต่อปี แบ่งการทำงานเป็นทุก 40 วัน ต้องทำงาน 10 วัน คือถูกเกณฑ์แรงงานเป็นเวลา 10 วันและมีช่วงพัก 30 วันเพื่อทำการเกษตรบนที่ดินที่ได้รับเพื่อเสียส่วยภาษีให้กับกษัตริย์ ผู้ที่ได้รับการยกเว้นในระบบลัลลูปคือ ผู้ชายที่เจ็บป่วยหรือทุพพลภาพ รวมถึงผู้ชายที่ทำงานกับหน่วยงานท้องถิ่นอย่างเลไก และผู้หญิงที่ไม่ต้องเข้าสู่ระบบการเกณฑ์แรงงาน (Singh, n.d.) นอกจากนี้ ผู้ชายชาติพันธุ์อื่นจะไม่ถูกเกณฑ์แรงงานในระบบลัลลูป ด้วยเหตุผลเรื่องความปลอดภัยของอาณาจักร

ระบบลัลลูปนำไปสู่การแบ่งงานระหว่างเพศ (division of labor) คือผู้ชายมีบทบาทหน้าที่ทำงานเพื่อรับใช้อาณาจักร ส่วนผู้หญิงมีบทบาทหน้าที่ทางครอบครัว สังคม และเศรษฐกิจ ส่งผลให้ผู้หญิงเมเตมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชนมาโดยตลอด (Helen, 2012) โดยผู้หญิงเมเตมีบทบาทสำคัญในการจัดการทางเศรษฐกิจของครอบครัว ในกรณีที่หัวหน้าครอบครัวที่เป็นผู้ชายไม่อยู่ เช่น ตาย ติดคุก หรือถูกเกณฑ์แรงงาน ผู้หญิงสามารถทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวแทนได้ทันที และยังรวมถึงบทบาทการค้าภายในชุมชนที่ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในทางการค้า เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมและกิจการทั้งหมด เช่น สมัยของกษัตริย์เมดินกู อะเกมบา ที่ทรงสร้างตลาดหลายแห่งขึ้นในอาณาจักรมณีปุระ พบว่ามีผู้หญิงจากชุมชนต่าง ๆ นำสินค้าในชุมชนของตนเองมาค้าขายแลกเปลี่ยนในตลาด โดยเฉพาะตลาดที่สำคัญที่สุดในที่ราบมณีปุระคือตลาดสะนา เกเทล ที่สร้างขึ้นในเมืองอิมพาลเพื่อเป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนและค้าขายสินค้าภายในอาณาจักร (Kabui, 2003)

นอกจากนี้ลักษณะพิเศษของระบบเศรษฐกิจของมณีปุระคือ กิจกรรมในตลาดดำเนินการโดยผู้หญิงเท่านั้น²² และตลาดทุกแห่งจะมีผู้หญิงเป็นคนค้าขายตั้งแต่เช้าจรดค่ำ เช่น ตลาดอิมมา (Ima keithel) ในเมืองอิมพาลที่สร้างขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ซึ่งจนถึงปัจจุบันตลาดแห่งนี้ก็ยังจำเพาะให้ผู้หญิงเท่านั้นที่มีบทบาทค้าขายในตลาดได้ และผู้ชายห้ามเข้ามาค้าขายในตลาดเด็ดขาด โดยรัฐมณีปุระได้ประกาศห้ามมิให้ผู้ชายค้าขายในตลาดไม่ว่าจะเป็นพ่อค้าหรือเจ้าของร้านค้าก็ตาม มิเช่นนั้นจะถูกลงโทษ (Indrakanta, 2018)²³ ซึ่งส่งผลต่อบทบาทเพศภาวะระหว่างหญิงชายคือ ผู้หญิงเท่านั้นที่มีบทบาทและหน้าที่ทางเศรษฐกิจการค้าขาย และตลาดกลายเป็นพื้นที่แสดง “ความเป็นเพศภาวะ” ตามทัศนคติและค่านิยมของชาวเมเต คือ เป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับผู้หญิง และผู้ชายจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการค้าในตลาดเลยเพราะถือว่าไม่ใช่บทบาทหน้าที่ของผู้ชาย (Devi, 2021) บทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงเมเตกลายเป็นสัญลักษณ์ของการเสริมพลังอำนาจของผู้หญิง (women's empowerment) (Chanu, 2015) และพื้นที่ของการเสริมสร้างพลังทางเศรษฐกิจของผู้หญิงคือตลาด เพราะตลาดทุกแห่งในมณีปุระล้วนแต่ดำเนินการค้าขายทั้งหมดโดยผู้หญิงเท่านั้น ทำให้ตลาดนอกจากจะเป็นพื้นที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจสำหรับผู้หญิงแล้ว ตลาดยังเป็นพื้นที่ของบทบาททางการเมืองของผู้หญิงเมเตอีกด้วย เพราะขบวนการนุปี ลัน มีจุดเริ่มต้นมาจากผู้หญิงที่เป็นกลุ่มแม่ค้าในอิมมา เกเทลซึ่งเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในเมืองอิมพาลไม่พอใจต่อนโยบายทางเศรษฐกิจของมหาราชและการผูกขาดการค้าภายใต้การเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ และได้

²¹ ระบบลัลลูปนั้นแต่เดิมใช้เพื่อจัดระบบการทหาร หรือเป็นองค์กรทางทหารของอาณาจักร เห็นได้จากความหมายของคำว่า “ลัลลูป” (lallup) ตามรากศัพท์ภาษามณีปุรี หมายถึง องค์กรสงคราม (war organization) โดยคำว่า ลัล (lal) หมายถึง สงคราม และคำว่า ลูป (lup) หมายถึง องค์กร (Kamei, 2004) แต่ต่อมาถูกพัฒนาเป็นระบบทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนฐานของการจัดการแรงงานซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจของอาณาจักรมณีปุระ โดยระบบลัลลูปนี้เหมาะสมกับการจัดการแรงงานของอาณาจักรขนาดเล็กและมีผู้คนจำนวนไม่มากนักอย่างมณีปุระ เพื่อกระจายการใช้แรงงานไม่ให้หนักจนเกินไป และการเข้า 10 วันและออกเเว 30 วันยังทำให้รัฐได้มาซึ่งส่วยภาษีที่จำเป็นจากแรงงานที่มีจำนวนน้อยอีกด้วย (Singh & Singh, 2023)

²² ผู้หญิงที่เป็นแม่ค้าในตลาดเป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว และการสืบทอดแม่ค้าในตลาดจะเป็นการสืบทอดแม่สู่ลูกสาวเท่านั้น

²³ เป็นที่สังเกตว่าอาคารในตลาดอิมมานี้ตั้งชื่อตามเทพสตรีของชาวเมเตทั้งหมด คือ อาคารเทวีเลมาเรล ซิดะบี (Leimarel Sidabi) อาคารเทวีอิมมอยนู (Emoinu) และ อาคารเทวีพูออยบี (Phouoibi) ในตลาดอิมมามีแม่ค้าประมาณ 4,000-5,000 คน สินค้าที่ขายมีทั้งสินค้าอุปโภคและบริโภค เช่น ผ้าทอดมือที่ผู้หญิงเมเตเอง และนำมาจำหน่ายในตลาดเพื่อสร้างรายได้ นอกจากนี้ยังพบว่าผู้หญิงเมเตได้พัฒนารูปแบบการค้าขายในตลาดด้วยการสร้างเครือข่ายการค้าเพื่อสนับสนุนการเงินและการค้าของกลุ่มผู้หญิงในตลาดเอง (Panwar, 2017) นอกจากนี้ ปัจจุบันตลาดอิมมายังเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของมณีปุระและถือเป็นตลาดผู้หญิงที่ใหญ่ที่สุดในเอเชีย (Government of India, n.d.)

รวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านการปกครองและต้องการปฏิรูปการเมือง การเคลื่อนไหวนี้ยังนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรสตรีเมราไปบีที่มีผู้นำและสมาชิกเป็นผู้หญิง ซึ่งเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมที่สำคัญของมณีปุระจนถึงปัจจุบัน

2.2.3 ผู้หญิงเมเตและบทบาทเพศภาวะทางสังคมวัฒนธรรม

โครงสร้างทางสังคมของมณีปุระวางอยู่บนพื้นฐานการรวมกันของตระกูลทั้งเจ็ดตั้งแต่เริ่มตั้งอาณาจักรเมเต (Meitei) โดยสังคมมณีปุระในยุคจารีตนี้ไม่มีการกำหนดวรรณะแต่มีการกำหนดระบบชนชั้น (class system) คือชนปกครองและถูกปกครอง ในสังคมเมเตดั้งเดิมนั้นพบว่าคำเรียกชื่อจะสืบทอดผ่านผู้หญิง โดยชื่อแรกของผู้หญิงจะหมายถึงชื่อตระกูล (clans) ตามด้วยชื่อสกุลหรือสายสกุล และภายหลังแต่งงานผู้หญิงสามารถเลือกที่จะใช้สกุลของตนเองหรือสกุลของสามีก็ได้โดยอิสระ (Devi, 2012) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าภายใต้สังคมปิตาธิปไตยของมณีปุระในยุคดั้งเดิมนั้น ผู้หญิงยังคงมีบทบาทและหน้าที่ทางสังคมที่ชัดเจนและได้รับการเคารพและยอมรับจากสังคม

ในสังคมเมเตตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้หญิงเมเตมีบทบาทสำคัญด้านความเชื่อในศาสนาสะนามะฮิ ซึ่งประกอบด้วย การบูชาผีบรรพบุรุษ และการบูชาเทพเจ้าสูงสุด (Singh, 2018) โดยสังคมเมเตให้ความสำคัญแก่การบูชาเทพเจ้าผ่าน การประกอบพิธีกรรม ที่สำคัญคือการบูชาเทพโล (lai)²⁴ ในศาสนาสะนามะฮิ ซึ่งชาวเมเตจะจัดการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่เรียกว่า โล ฮะเรบา (Lai Haraoba)²⁵ และเฉลิมฉลองด้วยการเพลงร้อง ดนตรี และนาฏศิลป์เป็นประจำทุกปี และภายใต้วัฒนธรรม การบูชาเทพเจ้า (goddess cult) ของชาวเมเตนั้น ผู้หญิงมีบทบาทอย่างสำคัญในการเป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรมบูชาเทพ ในเทศกาลโล ฮะเรบาในฐานะนักบวชหญิงที่เรียกว่า ไมบี (maibi) ซึ่งนักบวชหญิงหรือไมบีนี้ มีลักษณะพิเศษคือเป็นผู้ที่ถูกเลือก โดยเทพเจ้า และเป็นผู้ที่เทพเจ้าประทานดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ (spirit-possession) ให้เพื่อใช้สื่อสารกับพระองค์ (Singh, 1988) ดังนั้นไมบีจึงเป็นนักบวชหญิงที่ถูกเทพโลเลือกให้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างเทพเจ้ากับมนุษย์ผ่านคำทำนาย คำพยากรณ์หรือให้คำปรึกษาต่าง ๆ ที่เทพเจ้าจะส่งผ่านมาถึงมนุษย์ ผู้หญิงจึงเป็นเสมือนพาหนะ (vehicle) ของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อเดินทางมาสื่อสารกับมนุษย์ และเป็นตัวแทนของมนุษย์เพื่อเชื่อมโยงกับโลกของเทพเจ้าอันศักดิ์สิทธิ์ บทบาทดังกล่าวนี้ คล้ายคลึงกับบทบาทการเป็น “ม้าขี่” (medium) ของผู้หญิงล้านนาในลักษณะของการศูนย์กลางในการสื่อสารกับเทพ และใช้ร่างกายตนเองเป็นทางผ่านเพื่อถ่ายทอดคำศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าหรือผีบรรพบุรุษเท่านั้น ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทและทำหน้าที่เสมือนเทพที่สื่อสารกับมนุษย์ นำไปสู่การประกอบสร้างบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงให้มีหน้าที่สื่อสารกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเทพบรรพบุรุษ และกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้หญิงเป็นผู้ครอบครอง โดยผู้หญิงที่ถูกเลือกเป็นไมบีจะถูกฝึกฝนการรำรำ ท่องจำบทสวดมนต์ บทเพลง และวิธีการประกอบพิธีกรรมจากไมบีอาวุโสที่เรียกว่า อีมา กูรู (Ima Guru) ในสถาบันไมบี (Maibi Loishang) และมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมในเทศกาลโล ฮะเรบาตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีการจัดงานเฉลิมฉลอง ในการประกอบพิธี ไมบีจะแต่งกายด้วยชุดสีขาว นั่งบนใบกล้วยและสำรวมกิริยาอาการเพื่อเชื่อมโยงกับโลกของเทพเจ้า ถือระฆังทองเหลืองและแหวน ไข่มุกในมือระหว่างทำพิธี (Brara, 1998)

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าในบริบททางความเชื่อของชาวเมเตนั้น ได้มีการสร้างสมดุลของบทบาทเพศภาวะระหว่าง หญิงชายในฐานะนักบวชที่ต่างถือเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันทางความเชื่อ (Loisahng) ในสังคมเมเตเช่นเดียวกัน โดยพบว่าผู้ชาย เมเตก็มีบทบาทในวัฒนธรรมบูชาเทพเจ้าในฐานะนักบวชชายหรือ ไมบา (maiba) ซึ่งมีหน้าที่ประกอบพิธีกรรมในเทศกาล โล ฮะเรบาร่วมกับนักบวชหญิงไมบีเช่นกัน เพียงแต่ไมบามีบทบาทน้อยกว่า และมีได้เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมบูชา เทพโลแบบไมบี เพราะการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จะเริ่มต้นได้ก็ต่อเมื่อไมบีทำการรำรำที่เรียกว่า โลชิง จะกอย (laiching jagoi) ถวายเทพโลเสียก่อน จากนั้นจึงจะสามารถประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ ต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะความเชื่อในศาสนาสะนามะฮินั้น การประกอบพิธีกรรมบูชาเทพเจ้าที่เริ่มต้นด้วยการรำรำของไมบี เปรียบเสมือนการที่เทพสูงสุด (supreme god) ของชาวเมเตได้ สร้างโลกและสรรพสิ่งบนโลกเสร็จสิ้นแล้ว สิ่งมีชีวิตจึงสามารถเริ่มต้นทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ซึ่งก็คือการประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ ที่ตามมาของทั้งไมบีและไมบานั่นเอง (Singh & Chaoreikanba, 2022)

²⁴ คำว่า “โล” (lai) หมายถึงเทพเจ้าของชาวเมเต ซึ่งรวมทั้งเทพที่เป็นชาย (god) และเทพสตรี (goddess)

²⁵ คำว่า “ฮะเรบา” (haraoba) มีความหมายคือ การเคารพบูชา และการเฉลิมฉลอง ดังนั้นคำว่า “โล ฮะเรบา” จึงหมายถึงเทศกาลเฉลิมฉลองเพื่อแสดงความเคารพบูชาเทพเจ้าในศาสนาสะนามะฮิของชาวเมเต มณีปุระ

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการคือ การเป็นนักบวชชายของไมบาไม่ได้เป็นการถูกเลือกให้รับดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์จากเทพเจ้าแบบนักบวชหญิงไมบี แต่ไมบาจะถูกคัดเลือกและฝึกหัดให้เป็นนักบวชโดยสถาบันไมบา (Maiba Loishang) และเมื่อทำพิธีไล่ ฮะเรบา ไมบาจะต้องแต่งกายเป็นไมบีเสียก่อนจึงจะสามารถประกอบพิธีกรรมได้ (Singh, 1988) จากการศึกษาพบว่า การทำหน้าที่เป็นผู้สื่อสารระหว่างโลกศักดิ์สิทธิ์กับโลกมนุษย์นั้นมีการสลับบทบาททางเพศอย่างน่าสนใจคือ ไมบีซึ่งเป็นผู้หญิงจะเป็นผู้สื่อสารจากเทพผู้ชาย เช่น เทพทังจิง (Thangjing) เทพผู้พิทักษ์ทิศตะวันออกเฉียงใต้และเป็นบรรพบุรุษของตระกูลมอยลั้ง (Moilang clan) และเทพปะคังบา (Pakhangba) หรือเทพมังกรมีหน้าที่ปกป้องจักรวาล ขณะที่ไมบาซึ่งเป็นผู้ชายจะเป็นผู้ทำหน้าที่สื่อสารจากเทพผู้หญิง เช่น เทวีปันทอยบี (Panthoibi) เทวีแห่งความอุดมสมบูรณ์และปัญญา และเทวีอีเรมา (Ereima) เทวีแห่งน้ำ (Singh, 2018)

อย่างไรก็ตาม การที่ศาสนาฮินดูได้เข้ามายังอาณาจักรมณีปุระในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 ในสมัยของกษัตริย์การิบ นิวาซ (ค.ศ. 1709–1754) ทรงรับศาสนาฮินดูไวษณพนิกายที่นับถือพระวิษณุว่ายิ่งใหญ่กว่าเทพในกลุ่มตรีมูรติ และเทพอื่น ๆ ทั้งหมดเข้ามา พร้อมกับทำลายประเพณีดั้งเดิมในศาสนาสะนามะฮีด้วยการทำลายคัมภีร์และวรรณกรรมโบราณทั้งหมด รวมถึงทำลายรูปปั้นเทพเจ้าสะนามะฮี ซึ่งเทพเจ้าสูงสุดของชาวเมเตลง²⁶ โดยประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อในศาสนาสะนามะฮีถูกแทนที่ด้วยประเพณีและพิธีกรรมตามอย่างของศาสนาฮินดู การเข้ามาของศาสนาฮินดูกระทบต่อบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเต (Devi, 2013; Srichampa, 2017) โดยเฉพาะการให้ความสำคัญแก่แนวคิด “บริสุทธิ์” (purity) และ “ไม่บริสุทธิ์” (impurity) ในการประกอบพิธีกรรม และการดำเนินชีวิต เช่น ข้อห้ามในการรับประทานอาหาร การแต่งกาย ฯลฯ อย่างไรก็ตาม แม้มีการรับศาสนาฮินดูเข้ามาแต่ชาวเมเตก็ได้ปรับและผสมผสานเข้ากับประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนจนกลายเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมเมเต และแตกต่างจากสังคมฮินดูในพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศอินเดีย โดยบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงเมเตที่ยังคงมีหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการค้าในตลาด ผู้หญิงยังคงมีบทบาททางการเมืองและสังคมผ่านองค์กรสตรีที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะด้านความเชื่อที่พบว่าวัฒนธรรมการนับถือเทพเจ้ายังคงฝังรากลึกในสังคมและวัฒนธรรมของชาวเมเต ที่น่าสนใจคือชาวเมเตได้แบ่งพื้นที่การนับถือศาสนาโดยภายนอกบ้านจะนับถือเทพเจ้าฮินดู และเฉลิมฉลองเทศกาลของศาสนาฮินดู แต่ภายในบ้านทุกหลังก็ยังคงทำพิธีบูชาเทพเจ้าสะนามะฮีและเทพอื่น ๆ ในศาสนาสะนามะฮี และทำการกราบไหว้ตั้งแต่ตื่นนอนจนถึงเข้านอนทุกวันเพื่อขอพรและการคุ้มครอง (Singh, 2018) และที่สำคัญผู้หญิงก็ยังถูกเลือกจากเทพเจ้าให้มีบทบาทเป็นศูนย์กลางของพิธีกรรมการบูชาเทพเจ้า และทำหน้าที่เป็นผู้สื่อสารเชื่อมโยงเทพเจ้ากับมนุษย์อยู่เช่นเดิม

สรุปและอภิปรายผลการศึกษา

ประวัติศาสตร์และบทบาทเพศภาวะของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระ มีจุดประสงค์เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บทบาทเพศภาวะในสองพื้นที่ศึกษาดังกล่าว และเพื่อเปิดพรมแดนความรู้เกี่ยวกับประเด็นเพศภาวะในมิติประวัติศาสตร์ทั้งของอาณาจักรล้านนา ประเทศไทย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรมณีปุระ ประเทศอินเดีย ซึ่งพบว่ายังมีการศึกษาในมิติต่าง ๆ ค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัดของระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ของสองอาณาจักรที่มีความแตกต่างกันค่อนข้างมาก โดยจากหลักฐานประเภทตำนานเมืองของมณีปุระกล่าวว่า อาณาจักรมณีปุระได้ก่อตั้งมากกว่า 3,000 ปี ส่วนอาณาจักรล้านนานั้นจากหลักฐานกล่าวว่าก่อตั้งในปี พ.ศ. 1839 หรือมีอายุเพียง 727 ปีเท่านั้น ทำให้การศึกษาในที่นี้จึงมิใช่เป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบบริบทของช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ร่วมกันระหว่างอาณาจักรล้านนากับอาณาจักรมณีปุระ หรือการศึกษาเปรียบเทียบเชิงปรัชญาศาสนา และจักรวาลทัศน์ของสังคมล้านนาและสังคมเมเต มณีปุระเสียทีเดียว เพราะทั้งสองพื้นที่ต่างมีกระบวนการก่อร่างสร้างเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบความเชื่อทางศาสนาและวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะตามบริบทเชิงพื้นที่ โดยการศึกษาในที่นี้จึงเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นการวิเคราะห์และทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชาย และบทบาทเพศภาวะของชายหญิงที่สัมพันธ์กับบริบทและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละ

²⁶ ช่วงเวลานี้ถูกเรียกว่า “ปูยา เมเทบา” (Puya Meithaba) หรือการเผาไหม้ของคัมภีร์ (burning of the puya) เป็นการรำลึกถึงการเผาทำลายพระคัมภีร์ในศาสนาสะนามะฮี และวรรณกรรมโบราณของชาวเมเตในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18

อาณาจักร และนำเสนอในประเด็นการเปิดพื้นที่การศึกษา “ความเป็นหญิง” ที่มีลักษณะผันแปรไปตามประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมเฉพาะของผู้หญิงที่อาศัยอยู่ภูมิภาคต่าง ๆ ของโลก (Wongthet, 2006) เป็นสำคัญ

จากการศึกษาความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรล้านนาและอาณาจักรมณีปุระ พบว่าบริบทเศรษฐกิจเชิงสังคม (socio-economic) ที่มีลักษณะเฉพาะเชิงพื้นที่ของทั้งสองอาณาจักรได้ประกอบสร้างและขัดเกลาคุณลักษณะของผู้หญิงให้มีบทบาทเพศภาวะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองจากกระบวนการทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้ผู้หญิงมีบทบาทและสร้างกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับผู้ชายในสังคม ในกรณีของผู้หญิงล้านนาในอดีตนั้น ผู้หญิงมีบทบาทเพศภาวะที่แสดงถึงการถือครองอำนาจทางการเมือง เช่น เป็นกษัตริย์ บริหารราชการ จัดการการสืบราชสมบัติ ขณะที่ผู้หญิงเมเตเองก็มีบทบาททางการเมืองและสามารถขับเคลื่อนการเมืองผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างทรงพลังหลายต่อหลายครั้ง รวมถึงผู้หญิงในทั้งสองอาณาจักรต่างมีหน้าที่ทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่ผู้หญิงมีบทบาทการค้าชุมชนและจัดการระบบเศรษฐกิจในครอบครัว สืบเนื่องจากยุครัฐจารีตของล้านนาและมณีปุระที่ยังมีการเกณฑ์ไพร่พลและแรงงานเพื่อทำงานรับใช้อาณาจักร ทำให้ผู้ชายต้องออกจากเรือนไปเข้าสังกัดตามระยะเวลาที่กำหนด หรือเดินทางไปค้าขายระยะไกล ผู้หญิงจึงถือครองบทบาทการตัดสินใจในครัวเรือนและการทำงานแทนผู้ชาย (Key informant, personal communication, November 3, 2023) รวมถึงผู้หญิงเมเต มณีปุระได้ครอบครองบทบาทการค้าในตลาดมาตลอดหลายศตวรรษ ส่วนบทบาทการค้าขายของผู้หญิงล้านนาเองก็ปรากฏในบันทึกของชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาล้านนาอย่างชัดเจน รวมถึงการรับสิทธิประโยชน์ทางทรัพย์สินและที่ดินตามกฎหมายล้านนาด้วย

สืบเนื่องจากการที่สังคมยุคจารีตของล้านนาและมณีปุระที่แม้จะมีปรัชญาทางศาสนาซึ่งเป็นพื้นฐานของความเชื่อของสังคมที่แตกต่างกัน คือศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามในอาณาจักรมณีปุระ และศาสนาพุทธในอาณาจักรล้านนา แต่จากการศึกษาพบว่าทั้งสองอาณาจักรมีวัฒนธรรมการบูชาเทพเจ้า เทพสตรี และการนับถือผีที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต ซึ่งได้ประกอบสร้างโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม และส่งผลต่อบทบาทเพศภาวะของผู้หญิงล้านนาและผู้หญิงเมเตให้เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อ และผู้หญิงยังเป็นผู้ถูกเลือกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง (medium) เพื่อเชื่อมโยงระหว่างสิ่งศักดิ์สิทธิ์กับมนุษย์ ทั้งการเป็นนักบวชหญิงไมบิ (maibi) ของผู้หญิงเมเตและการเป็น ม้าขี่ ของผู้หญิงล้านนา โดยผู้หญิงล้านนายังมีบทบาทเป็นผู้สืบสายผีปู่ย่าของตระกูลที่สืบทอดทางสายแม่สู่ลูกสาวเท่านั้น

การศึกษามหาบทบาทเพศภาวะของล้านนาและมณีปุระจึงเป็นการทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายบนความยืดหยุ่นของโครงสร้างทางสังคมแบบปิตาธิปไตยของอาณาจักรทั้งสองแห่ง ที่เปิดพื้นที่ให้ “ความเป็นผู้หญิง” ของผู้หญิงล้านนา และผู้หญิงเมเตได้มีบทบาททั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมอย่างเต็มที่ จากความคล้อยคลึงของบทบาทเพศภาวะของหญิงชายในสังคมล้านนาและมณีปุระในอดีตนี้นำไปสู่คำถามสำคัญที่ว่า ภายใต้บริบทเชิงพื้นที่และโลกทัศน์ทางสังคมของภาคเหนือตอนบนของไทย และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียที่แม้จะมีลักษณะเฉพาะเชิงพื้นที่ แต่ก็มีความเป็นไปได้ที่อาจจะมีลักษณะบางอย่างที่เป็นการเชื่อมต่อกับสังคมวัฒนธรรมระหว่างกัน ซึ่งการแสวงหาคำตอบนี้จะนำไปสู่การพัฒนาความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ ของพื้นที่ทั้งสองแห่งต่อไปในอนาคต

กิตติกรรมประกาศ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “การศึกษามหาบทบาทของเพศภาวะกับความเชื่อมต่อกับสังคมวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียและภาคเหนือตอนบนของไทยเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: กรณีรัฐมณีปุระ” โครงการวิจัยนี้ได้รับอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณด้านวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ประเภททุนสนับสนุนงานมูลฐาน (Fundamental Fund)

References

- Agarwala, T. (2023). *Feminist icons or violent vigilantes? The contentious role of Meira Paibis in Manipur's conflict*. Scroll. Retrieved 11 August 2023, from <https://scroll.in/article/1053761/feminist-icons-or-violent-vigilantes-the-contentious-role-of-meira-paibis-in-manipurs-conflict>.
- Archavanitkul, K. (2011). Transition in Thai Society. *Journal of population and social studies*, 15(1), 43-66. (In Thai)

- Arphinchaphong, P. (1992). *Chao Phrai and the changes in Lan Na society during 1884-1933*. Master Thesis, M.A. in Education, Srinakharinwirot University, Bangkok. (In Thai)
- Bock, C. (1986). *Thong thin sayam yuk phraputthachao luang* [Temple and elephants]. Edited by Sathien Phantharangi and Amphon Thikhara. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- Barua, I. & Devi, A. (2004). Women market of Manipur: An anthropo-historical perspective. *Journal of Human Ecology*, 15(2), 129-133.
- Beasley, C. (2005). *Gender and sexuality: critical theories, critical thinkers*. London: SAGE Publications.
- Bhargava, M. B. (2023). *When Manipur is burning, men don't seem bothered, women are the only hope*—Counterinterview. <https://www.counterinterview.net/2023/06/when-manipur-is-burning-men-dont-seem.html>.
- Bharucha, R. (1991). Politics of indigenous theatre: Kanhailal in Manipur. *Economic and Political Weekly*, 26(11/12), 747-754.
- Brara, N. V. (1998). *Politics, society and cosmology in India's North East*. New Delhi: Oxford University Press.
- Chanraeng, T. (2018). History of Buddhism in Lanna: An analysis data from manuscripts and archeological sources. *Journal of Buddhist Studies*, 10(1), 39-50. (in Thai)
- Chanu, T. L. (2015). Patriarchy in disguise: The role and status of women of Meitei society in Manipur part 1. E-PAO. Retrieved 10 October 2023, from http://e-pao.net/epSubPageExtractor.asp?src=features.Spotlight_On_Women.Patriarchy_in_Disguise_The_Role_and_Status_of_Women_of_Meitei_society_in_Manipur_Part_1
- Chotisukrat, S. (trans.). (1968). *Tamnan chao chet ton* [Chao chet ton chronicle]. Chiang Mai: Sanguan Printing. (In Thai)
- Cohen, P. T. & Wijeyewardene, G. (1984). Introduction to spirit cults and the position of women in Northern Thailand. *Mankind*, 14(4), 249-262.
- Devi, C. S. (2016). Goddess Eموinu and her significance in the life of Meitei women. *The Eastern Anthropologist*, 69(3-4), 391-401.
- Devi, K. R. (2021). Manipur: state formation in pre-colonial period. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, 10(11) Ser. II, 39-41.
- Dodd, W. C. (1996). *The Tai race: Elder brother of the Chinese*. Bangkok: White Lotus.
- Dun, E.W. (1981). *Gazetteer of Manipur*. Manipur: Vivek.
- Ganjanapan, A. & Ramitanon, C. (1988). *Phithi leang phi mod muang Phare* [The ritual of spirit worship in Phare province]—seminar proceedings. Chiang Mai: Chiang Mai Teacher's College. (In Thai)
- Government of India. (2012). *The North-Eastern areas (re-organisation) and other related laws (amendment) ACT, 2012*. Retrieved 10 January 2024, from <https://www.india.gov.in/north-eastern-areas-reorganisation-amendment-act-2012?page=1>.
- Government of India. (n.d.). Ima Keithel. *Indian Culture, Discover, Learn, Immense, Connect*. Retrieved 1 November 2023, from <https://indianculture.gov.in/snippets/ima-keithel>.
- Grabowsky, V. (2005). 2005. Population and state in Lan Na prior to the mid-sixteenth century. *Journal of the Siam Society*, 93, 1-68.
- He, X. H. & Dinlansagoon, M. (2021). *The patriarchal society: A reflection on men having power and rights over women from the novel "Behind the Painting" of KulapSaipradit*. The 12th Hatyai National and International Conference, pp. 273-283.
- Helen, R.K. (2012). *Women and socio-political movement in recent past and present Manipur*. New Delhi: Sunmarg Publishers and Distributors.

- Hodson, T.C. (1908). *The Meithei*. London: William Clowes and Sons, Limited. Retrieved 11 September 2023, from <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.158175/page/n7/mode/2up>.
- Hoominfar, E. (2019). Gender socialization. Leal Filho, W., Azul, A., Brandli, L., Özuyar, P., Wall, T. (eds) *Gender Equality*. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals. Springer, Cham.
- Indrakanta, N. (2018). Ban on male vendors. *The Telegraph Online*. Retrieved 20 December 2023, from <https://www.telegraphindia.com/north-east/ban-on-male-vendors/cid/1446665>.
- Jenjira, S (2004). *Phasit Lan Na* [Lan Na Proverb]. Third edition. Bangkok: Satapornbooks. (In Thai)
- John, A. N., and others. (2017). Gender socialization during adolescence in low- and middle-income countries: Conceptualization, influences, and outcomes. *Innocenti Discussion Papers*. No. IDP_2017_01. Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.
- Kabui, G. (1991). *History of Manipur*. New Delhi: National Publishing House.
- Kamei, G. (2004). *A History of Manipur Vol.1: A Pre-Colonial Period*. New Delhi: National Publishing House.
- Kamei, B. (2017). *Trade connection of Manipur with Southeast Asia in the pre-British period*. E-PAO. Retrieved 11 October 2023, from http://epao.net/epSubPageExtractor.asp?src=manipur.History_of_Mani
Trade_connection_of_Maniपुर_with_Southeast_Asia_in_Pre_British_period_Part_1_By_Budha_Kamei
- Key informant, (2022, July 16). Interview. personal communication.
- Key informant, (2023, November 3). Interview. personal communication.
- Kipgen, T. G. (2010). *Women's roles in the 20th century Manipur: A historical study*. Delhi: Kalpaz Publications.
- Khan, M. S. (2008). The origin of Manipuris and their religious belief today. *Annual Review of Ethnic Affairs*, 4(1), 35-52.
- Khundrakpam, P. & Sarmah, J.K. (2023). Patriarchy and patriarchal customs in the Meitei society of Manipur. *Women's Studies International Forum*, 96, 1-10.
- Kruathai, P. (2009). *Pleng krom dek Lan Na* [Lan Na Lullaby]. 3rd ed. Chiang Mai: Suthep Press. (In Thai)
- Kshetrimayum, M. (2018). Politics of dominance in Meitei society. *Economic & Political Weekly*, 53(4), 26-28.
- Little, W. (2023). *Introduction to Sociology* (3rd Canadian ed). BCcampus. Retrieved 3 August 2023, from <https://opentextbc.ca/introductiontoso>
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Millet, C. (2000). *Sexual politics*. Illinois: University of Illinois Press.
- Monwithoon, S. (trans). (1974). *Chinnakan malipakorn*. [Jinakālamāī: Chiang Mai chronicle] 4th ed. n.p. (In Thai)
- Na Chiang Mai, W. (1996). *Khattiyanari Sri Lan Na* [Royal Highness Ladies of Lan Na]. Bangkok: Center for the promotion of art culture, Chiang Mai University. (In Thai)
- Na Nagara, P. (1970). *Mangraisat chabap nortong* [Mangraisat in Nortong version]. Chiang Mai: Chiang Mai Teacher's College. (In Thai)
- Na Nagara, P. (1981). *Mangraisat chabap wat saohai* [Mangraisat in saohai version]. n.p. (In Thai)
- National Commission for Schedule Tribes, Government of India. (2023). Retrieved 10 January 2024, from *State / Union Territory wise list of Scheduled Tribes in India*. <https://ncst.nic.in/content/other-information-relating-tribals>.
- Ningthoujam, Y. (2021). Economic, social and demographic impact of Burmese invasion of Manipur. *Space and Culture, India*, 9(1), 29-37.
- Oinam, A. C. & Thoidingjam, P. (2020). A brief review of Meira Paibi: A women's movement in Manipur. *Asian Review of Social Sciences*, 9(2), 20-23
- Ongsakul, S. (trans.) (2022). *Phuen muang Nan chabub wat Phra Kerd* [Nan chronicle: Phra Kerd temple version]. Bangkok, Amarin. (In Thai)

- Ongsakul, S. (2023). *Prawattisat Lan Na* [Lan Na history]. 13th ed. Chiang Mai: Chian Mai University Press. (In Thai)
- Panwar, T. (2017). Women Market, Social Economic Impact, Case study on Ema Keithel (Women Market) Manipur India. *International Journal of Advance Research and Development*, 2(7), 44-46.
- Parratt, S. N. (1989). Garib Niwaz: wars and religious policy in 18th century Manipur. *Internationales Asienforum*, 20(3-4), 295-302.
- Pemberton, R. B. (1979). *The eastern frontier of India*. Delhi: Mittal Publication.
- Phongsriphien, W. (1996). *Papai sifu-papai tatian: chiang main ai ekasam prawatsart chin boran* [Babai xifu-Babai dadian: Chiang Mai through the historical document of ancient China] Bangkok: Committee to search for Thai history in Chinese records, Office of the Prime Minister. (In Thai)
- Phongsriphien, W. (2006). *Klong tatkhram praphuttha khosachan* [The law of praphuttha khosachan]. Bangkok: Samlada Part. (In Thai)
- Phanichphant, V. (2005). *Withi Lan Na* [The way of Lan Na]. Chiang Mai: Silkworm Books. (In Thai)
- Population Census. (2023). *Manipur population*. Retrieved 10 January 2024, from <https://www.census2011.co.in/census/state/manipur.html>.
- Ramitanon, C. (2002). *Phi chao nai* [Spirit of the nobility]. Chiang Mai: Ming Muang Press. (In Thai)
- Ratana, P. (2009). *Social strategies in creating roles for women in Lan Na and Lan Sang from the thirteenth to the nineteenth centuries*. Doctoral dissertation, University of Muenster, Muenster.
- Ratana, P. (2019). Lan Na women and education. *Khuang Phaya*, 14, 110-143. (In Thai)
- Ratana, P. (2022). Gender socialization of Lanna women's characteristics in the context of Lanna. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 48(1), 67-84. (In Thai)
- Roces, M. (2022). *Gender in Southeast Asia*. London: Cambridge University Press.
- Rodphet, S., Thantawanit, T, and Prasannam, N. (2018). Women and patriarchy in Uthis Haemamool's novels. *Journal of Humanities and Social Sciences*, 14(1), 53-80. (In Thai)
- Romeo, R. (2008). *The role of matriarchies and patriarchies in social evolution vis-à-vis Bachofen and his influence on the social sciences*. Master thesis, Texas A&M University, Texas. Retrieved 12 December 2023, from <https://oaktrust.library.tamu.edu/bitstream/handle/1969.1/85971/Romero.pdf>.
- Sanajaoba, N. (1988). *Manipur, past and present: The heritage and ordeals of a civilization, Volume 4*. New Delhi: Mittal Publications.
- Sebastian, R. (2021). Refashioning kingship in Manipur in the 18th century: The politico-religious projects of Garibniwaz and Bhagyacandra. *Religions*, 12(1041), 1-27.
- Singh, M. K. (1988). *Religion and culture of Manipur*. Delhi: Manas Publication.
- Singh, A. M. (2010). *Conflicts in Manipur*. Bangalore: National Institute of Advance Studies.
- Singh, P. B. (2013, May 16). *The role of Manipuri women in administration Part 1*. Retrieved 15 December 2023, from http://e-pao.net/epSubPageExtractor.asp?src=manipur.History_of_Manipur.The_Role_Of_Manipuri_Women_In_Administration_Part_1
- Singh, M. (2016). Marriage diplomacy between the states of Manipur and Burma, 18th to 19th centuries. *Proceedings of the Indian History Congress*, 77, 874-879.
- Sing, N. N. (2018). Multiple roles of maibis in Meitei society and culture: Are they still important? *Journal of Indian Anthropological Society*, 53, 145-160.
- Singh, N. N. (2018). Meitei religion: An Emic Perspective. *Spectrum*, 6(1), 72-80.

- Singh, H. N. & Singh, Th. I. (2023). Lullap: A Socio-Economic and Political Organisation. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 10(1), 757-759.
- Singh, S. K. & Chaoreikanba, M. M. (2022). Laipou and its Philosophy. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research*, 9(6), 241-245.
- Singh, P. N. K. (n.d.). *The historical, archaeological, religious & cultural significance of "Kangla": The ancient citadel of Manipur*. E-PAO. Retrieved 5 September 2023, from http://books.e-pao.net/Heritage_Manipur/epShowChapter.asp?src=kangla
- Sophia, A. (2021). Women's empowerment in Manipur. *Journal of Social and Political Sciences*, 4(1), 25-39.
- Srichampa, S. (2017). The Iron Women of Manipur, India. *Silpakorn University e-Journal (Social Sciences, Humanities, and Arts)*, 37(2), 151-176.
- Sudhir, H. (2012). *Social history of Manipur*. Imphal: Sunmarg Publishers and Distributors.
- Tanrattanakul, C. (trans.) (2017). *Kueng satawat nai mu khon Thai lae khon Lao: Attachiwaprawat khong satsanachan Denial McGillivray D.D. [A Half Century Among the Siamese and the Lao: An Autobiography]*. Bangkok: Inter Publishing Enterprise. (In Thai).
- Tarapot, P. (1996). *Insurgency movement in northeastern India*. New Delhi: Vikash Publishing House Pvt.
- Watcharasart, B. (2000). *Pahsit Khammuang Neua [Northern Thai Proverb]*. Second edition. Chiang Mai: Tharathong Kanphim. (In Thai)
- West, C. & Zimmerman, D.H. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- Wichienkeo, A. & Janhom, L. (1985). *Wikhro kotmai Lan Na boran: prachum kotmai khropkhrua [The analysis of La Na ancient law: the family act]*. Chiang Mai: Chiang Mai Teacher's College. (In Thai)
- Wongthet, P. (2006). *Phet saphawa nai suwannaphum (usa kha-ne) [Gender in Southeast Asia]*. Bangkok: Matichon. (In Thai)
- World Health Organization. (2004). *Gender and health research*. Geneva Switzerland: Department of Gender, Women and Health (GWH).
- Wu, S. & Li, B. (2018). Ideology of patriarchy and the development of the image of ghost in Thai literature: A case study of Mae Nak. *Burapha Arts Journal*, 21(1-2), 131-147.
- Wyatt, D. K. & Wichienkeo, A. (1998). *The Chiang Mai chronicle*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Yumnam, S. (2020). The maibi phenomenon: A site of crisis and resolution. *Quest Journals*, 8(12), 59-68.
- Yumnam, R. (n.d.). *Women's Protest Mobilisations in Manipur: A View through a Feminist Lens*. Academia. Retrieved 20 October 2023, from https://www.academia.edu/27629019/Womens_Protest_Mobilisations_in_Manipur_A_View_through_a_Feminist_Lens.